

Ideološke razlike pravaša u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri do nastanka Države SHS

Ramljak, Mario

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:170973>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-06**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Diplomski jednopredmetni studij povijesti

Mario Ramljak

**Ideološke razlike pravaša u Banskoj Hrvatskoj,
Dalmaciji i Istri do nastanka Države SHS**

Diplomski rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Diplomski jednopredmetni studij povijesti

**Ideološke razlike pravaša u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri do
nastanka Države SHS**

Diplomski rad

Student:

Mario Ramljak

Mentor:

prof. dr. sc. Ante Bralić

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Mario Ramljak**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Ideološke razlike pravaša u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri do nastanka Države SHS** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 10. studenog 2023.

Sadržaj

Uvod	1
Začeci oblikovanja pravaške ideologije	4
Ante Starčević	6
Djetinjstvo	6
Školovanje	8
Razdoblje od 1848. godine	9
Šime Starčević	13
Biografija	13
Najvažnija djela	14
Politička ideologija	16
Ideološki utjecaji na Antu Starčevića	18
Utjecaj antičkih filozofa	18
Utjecaj prosvjetiteljstva	20
Utjecaj Šime Starčevića	24
Stranka prava do Rakovice 1871. godine	25
Hrvatski sabor 1861.	25
Prijedlog Eugena Kvaternika	26
Govor Ante Starčevića	28
<i>Hervat</i> i Rakovica	30
Pravaštvo u Dalmaciji	32
Pojava pravaške misli u Dalmaciji i Mihovil Pavlinović	32
Prva pravaška skupina	36
Druga pravaška skupina	38
Treća pravaška skupina	38
Pravaštvo u Istri	39
Moderno pravaštvo i raskol Stranke prava	41
Ideologija pravaša	44
Zaključak	51
Popis literature	53
Web izvori	55
Sažetak	56
Summary	56

Uvod

Tema ovog diplomskog rada je „Ideološke razlike pravaša u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri do nastanka Države SHS“ te će u ovom radu biti prikazana hrvatska politika 19. i 20. stoljeća od samih početaka pravaškog pokreta i Stranke prava pa do Prvog svjetskog rata. Cilj hrvatskih političara bilo je ujedinjenje hrvatskih zemalja, a nakon Austro-ugarske nagodbe 1867. godine teritorij Hrvatske bio je rascjepkan: Banska Hrvatska bila je pod Ugarskom, dok su Dalmacija i Istra bili pod Bečom, odnosno Austrijom. Nakon što je došlo do ukidanja neoapsolutizma pa sve do povratka ustavnosti 1860. godine, politička situacija u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji i nije baš dobra te su prisutne dvije grupacije: Narodna i Unionistička. Upravo u takvom ozračju 1861. godine javlja se Stranka prava.

„Otac domovine“ Ante Starčević skupa s Eugenom Kvaternikom, začetnici su pravaške ideologije i osnivatelji Stranke prava. Pravaška ideologija temelji se na njihovom nauku, a geneza izvornog pravaštva javlja se sredinom 19. stoljeća kada je došlo do slamanja revolucije 1848.-1849. i uspostave Bachovog apsolutizma u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Starčević je u početku bio zagriženi ilirac, a sredinom 50-ih godina raskinuo je s ilirizmom te dolazi do temeljnih elemenata izvornog pravaštva. Na saboru 1861. godine došlo je do osnivanja Stranke prava. Na Starčevićevu ideologiju utjecali su razni utjecajni filozofi i mislioci od kojih svakako valja izdvojiti antičke filozofe Aristotela, Sokrata, Platona te prosvjetitelje Montesquiea i Rousseaua, kao i revolucionara Mazzinija i njegovog strica Šimu Starčevića.

Politička situacija u hrvatskim zemljama nije svugdje bila ista. Prve pravaške misli u Dalmaciji pojavljuju se krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 19. stoljeća kada dolazi do buđenja hrvatske nacionalne svijesti pod snažnim utjecajem Starčevića i Kvaternika te narodnjaka Mihovila Pavlinovića. Što se tiče Istre, također 60-ih godina dolazi do rađanja

nacionalne svijesti istarskih Hrvata te krajem 80-ih godina na političku scenu javljaju se pristaše pravaškog nauka: Matko Laginja, Matko Mandić i Vjekoslav Spinčić. Pravaštvo u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri se razlikovalo ali u sve tri hrvatske zemlje bio je prisutan nauk Ante Starčevića. Međutim, vremenom će razlike sve više rasti te će na koncu doći i do rascjepa Stranke prava.

Razlog zbog čega sam odabrao upravo ovu temu je zanimanje za hrvatsku političku i događajnu povijest 19. i 20. stoljeća, prvenstveno pravaškog pokreta koji je zahvatio razjedinjene hrvatske zemlje. Isto tako, oduvijek me zanimalo kako je došlo do suradnje hrvatskog naroda sa Srbima koja je naposljetku dovela do stvaranja zajedničke države. Ovaj diplomski rad najviše se bazira na životu i djelu dr. Ante Starčevića budući da je on ključni čovjek pravaškog pokreta te ga osobno smatram uz doktora Franju Tuđmana i Stjepana Radića, jednim od očeva hrvatske nacije. Obrađeno je njegovo djetinjstvo i školovanje kao i biografija i politička ideologija Antinog strica, Šime Starčevića budući da je on uvelike utjecao na život i političku ideologiju svog sinovca. Nadalje, obrađena je povijest Stranke prava koja je svoje početke započela na Hrvatskom saboru 1861. godine pa do raskola unutar Stranke prava u Banskoj Hrvatskoj 1895. godine. Posebno se obradila i Stranka prava u Dalmaciji te se usputno obradilo pravaštvo u Istri budući da ono nije bilo toliko komplicirano kao što je bio slučaj u Dalmaciji gdje su postojale čak tri pravaške struje.

Fokus rada nije toliko na faktografiji, koliko na ideološkim razlikama pravaških skupina unutar same Banske Hrvatske, Dalmacije i Istre do Prvoga svjetskoga rata. Cilj ovog rada bio je prikazati ideologiju pravaškog pokreta u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri te jasno prikazati i objasniti njihove razlike.

Što se tiče same literature, nju u svrhu pisanja ovog rada zaista nije bilo teško pronaći. Nalazi se veliki broj knjiga i članaka koji su obradili samo život i djelo Ante Starčevića, a pogotovo pravaškog pokreta i Stranke prava. Svakako, kako bih se bolje upoznao sa samim

pravaštvom, koristio sam knjigu M. Gross: *Izvorno pravaštvo – ideologija, agitacija, pokret*, dok mi je za život i djelo samog Ante Starčevića najviše pomogla knjiga J. Horvata: *Ante Starčević – kulturno povijesna slika*, kao i od P. Barišića: *Ante Starčević- Ideali, slobode i prava*. Što se tiče pravaštva u Dalmaciji, svakako je tu Marjan Diklić koji je cjelovito obradio pravaštvo u Dalmaciji. Što se tiče same ideologije, izdvojio bih članak Velimira Veselinovića: *Pregled razvoja pravaške ideologije i politike*. Dakako, itekako mi je pomogla i ostala literatura navedena dolje u popisu.

Začeci oblikovanja pravaške ideologije

Pravaška ideologija i pravaški pokret zasnivaju se na nauku dr. Ante Starčevića i Eugena Kvaternika koji su pod utjecajem duhovnog okruženja nakon Francuske revolucije, kao povijesnog iskustva hrvatskog naroda i njegovih potreba, sagradili vlastiti sustav vrednovanja koji okružuje sve važne segmente ljudskoga života.¹ Ideologija Starčevića i Kvaternika imala je zadatak ubrzati proces integracije hrvatske nacije čiji je konačni cilj bio samostalna hrvatska država. Obojica su uočavali razne probleme, tražili odgovore na pitanja koja se tiču nacionalne potlačenosti sve radi cilja dobrog i pravednog društva u samostalnoj hrvatskoj državi koja bi se makla od habsburške potlačenosti u svim segmentima (politički, kulturno, gospodarski, društveno te etičke vrijednosti). Sadašnjost u kojoj su njih dva živjeli smatrali su sramotnom te su ju konstantno uspoređivali sa slavnom prošlošću hrvatskog naroda i nadali se sretnom budućnosti. Ta sretna budućnost mogla se ostvariti jedino sustavnim odgojem koji su oni zamislili i to na način da bi prvotno probudili hrvatsku inteligenciju, a zatim cijeli narod te tako vratili već dugo izgubljeni duh hrvatskog naroda koji zbog tuđinske vlasti više nema ni ponosa ni dostojanstva. Starčević i Kvaternikov cjelokupni stil mišljenja izgrađen je na način da je determiniran razinom povijesnog razvoja, društvene strukture i nacionalne integracije.²

Geneza izvornog pravaštva javlja se za vrijeme 50-ih godina 19. stoljeća kada je došlo do sloma revolucije 1848.-1849. te pojave neoapsolutizma, odnosno Bachovog apsolutizma u Habsburškoj Monarhiji. Upravo u tom razdoblju javljaju se i počinju djelovati začetnici pravaške ideologije i Stranke prava, Ante Starčević i Eugen Kvaternik. Njih dvojica, za vrijeme zasjedanja Hrvatskog sabora 1861. godine u kojem je došlo do prevladavanja državnopravnih pitanja, su za svoj konačni cilj naglašavali kako treba doći do provedbe procesa integracije hrvatske nacije i to na načelu povijesnog državnog prava, kao i do kreiranja samostalne hrvatske

¹ M. Gross, 2000, 15.

² M. Gross, 2000, 4.

nacionalne države izvan okvira Habsburške Monarhije. Upravo je na tom Saboru 1861. godine došlo do stvaranja jezgre Stranke prava.³

Dakle, do temeljnih elemenata izvornog pravaštva dolazi 50-ih godina 19. stoljeća kada je Starčević raskinuo s ilirizmom, a odlučujući faktori koji su utjecali na formiranje njegovog ideološkog sustava su posljedice koje je iza sebe ostavio Bachov apsolutizam, onda otpor prema slovačkom filologu Pavlu Šafariku i njegovoj teoriji o zajedničkom srpskom imenu za sve Južne Slavene, kao i pojava velikosrpske nacionalne ideologije predvođena Vukom Stefanom Karadžićem koji je negirao hrvatstvo i hrvatski jezik. Za Starčevića su Hrvati poseban narod koji ni po čemu nije identičan s nekim drugim narodima, pa bili oni i slavenski te u svojoj kritici južnoslavenskih ideja on pokušava afirmirati hrvatsko ime i hrvatski jezik kao jedino mjerodavno za hrvatski narod. Starčević teži ostvarenju ideje o samostalnoj hrvatskoj državi, on je protiv Austrije, negira srpstvo, a nekadašnjeg čovjeka kojeg je smatrao herojem, bana Josipa Jelačića naziva „slugom Austrije i bečkog dvora“. Na nekadašnje mjesto bana Josipa Jelačića sada su došli Fran Krsto Frankopan i Petar Zrinski koje glorificira i veliča kao borce protiv Austrije.⁴ Prema Starčeviću, jedini grijeh koji su počinili Frankopan i Zrinski je taj što su voljeli i ljubili svoju domovinu i njezinu slobodu te upravo poslije Starčevićeva spomena na njih dva u Hrvatskoj započinje njihovo slavljenje.⁵

³ V. Veselinović, 2018, 584-585.

⁴ V. Veselinović, 2018, 585.

⁵ S. Tenšek, 1971, 39.

Ante Starčević

Djetinjstvo

Ante Starčević rodio se 23. svibnja 1823. godine u naselju Veliki Žitnik, pokraj Gospića. Poznato je kako su od 18. stoljeća prisutna dva roda koja su nastanila mjesto Žitnik: Starčevići i Markovići. Nakon što je došlo do oslobađanja Like od osmanske vlasti, dva roda: Starčevići i Balenovići došli su u Veliki Žitnik iz Liča kojeg su prvotno bili naselili početkom 17. stoljeća. Hrvatski jezikoslovac i antropogeograf Stjepan Pavičić, mišljenja je kako su Markovići bili starosjedioci Velikog Žitnika te su se ponovno tamo vratili nakon oslobođenja od osmanlijske vlasti, dok Starčeviće i Balenoviće svrstava u Bunjevce.⁶ Smatra se, prema predaji, kako Starčevići potječu iz Hercegovine, navodno je njihov predak zajedno s četama vojskovođe Petra Kružića došao pred Senj i stigao u Liku pod vojničkom službom.⁷

Ante potječe iz siromašne obitelji, a zadruga Starčević bila je među siromašnijim zadrugama. Ona, kao i većina ostalih zadruga u Lici, nije uživala u blagostanju i prosperitetu kao što je to bio slučaj kod slavonskih zadruga: zemljišni posjed bio je malen, prevladavala je neplodna zemlja, a ujedno je bio prisutan i primitivan način poljodjelstva koje je bilo sekundarna grana prihoda poslije stočarstva, a osim toga bio je prisutan i suživot sa stokom u malenoj drvenoj kućici.⁸ Njegov otac bio je Jakov Starčević, a majka Milica, rođena Bogdan. Ona je bila pravoslavka (poslije je uzela katoličku vjeru kada se udala za prvog muža te uzela ime Ana) iz Široke Kule. Ona je prvotno bila udana za čovjeka prezimena Čorak iz sela Ostrvice pokraj Gospića. Njezin prvi suprug je ubrzo umro i Jakov je oženio udovicu Milicu te su imali četvoro djece, sinove Jandru i Antu te kćeri Mariju i Anu.⁹ Premda je obitelj Starčević bila

⁶ I. Mataija, S. Vrcić-Mataija, 2014, 185-186.

⁷ J. Horvat, 1940, 23.

⁸ J. Horvat, 1940, 42.

⁹ P. Barišić, 2022, 23.

siromašna, u razdoblju 18. stoljeća istaknule su se četiri velike ličnosti upravo iz te loze: Šime, Ante, David i Mile. Prvi od njih bio je Antin stric, svećenik Šime, dok su braća David i Mile bili Antini nećaci.¹⁰ Ante je kao i većina seoske djece, djetinjstvo proveo oskudno odjeven čuvajući stoku. To da je odrastao u kršu i oskudici, u kršnoj Lici odrazilo se kasnije na njegovo političko držanje koje je bilo neslomljivo, ratoborno i prkosno kao velebitske stijene te je držao do svoje riječi, koju nikada nije opozvao.¹¹ U 10ak kilometara obližnjem selu Klanac, pohađao je pučku školu na njemačkom jeziku koja je u to vrijeme bila obavezna za svu djecu u Vojnoj granici, a riječ je o „trivijalnoj“ trogodišnjoj školi koje se nisu svugdje otvarale, već samo u određenim satnijskim središtima u Vojnoj krajini.¹²

Nakon što je završio pučku školu, kada je napunio trinaest godina, zapazio ga je njegov stric Šime. Šime, koji je radio kao župnik u Karlobagu primijetio je kako je u obitelji Starčević prisutna parola „puno usta a malo kruha“ te je najmlađeg i najbistrijeg od njih svih, sinovca Antu Starčevića odlučio uzeti pod svoje i od njegove trinaeste godine školuje ga njegov stric Šime Starčević. To je bio ključan trenutak u životu Ante Starčevića koji je sa sigurnošću odredio njegov daljnji životni put te odredio puno toga što će Ante kasnije u svom životu raditi i ostvariti. Stric mu je pružio prve lekcije o humanističkim znanostima te valja naglasiti kako čitav boravak u Karlobagu je za Antu bila jedna velika škola. Upravo je u to vrijeme, pod palicom svoga strica, Ante izgradio vlastito, duboko osjećanje i poštovanje prema narodnom jeziku i narodu kao cjelini (narodne težnje, protivnici, pojmovi, povijest naroda i zapravo što je uopće narodno i što je zapravo pravo narodno). Jedno je sigurno, a to je da je sklonost prema jezikoslovlju preuzeo od svoga strica. On će kasnije nastaviti njegove težnje i uputit će se u

¹⁰ S. Tenšek, 1971, 38-39.

¹¹ Svezak 7, 1942, 9.

¹² P. Barišić, 2022, 24.

pisanje hrvatske gramatike. Zanimljivost je da je to započeo u istim godinama kada je i Šime započeo s pisanjem svoje vlastite hrvatske gramatike, odnosno *Ričoslovnice*.¹³

Školovanje

U Karlobagu je proveo tri godine gdje se privatno školovao učeći latinski, aritmetiku, geografiju i prirodopis. Nakon uspješne tri godine školovanja u Karlobagu, Ante Starčević otišao je u Zagreb kako bi se nastavio dalje školovati. Kao šesnaestogodišnjak, u listopadu 1839. godine krenuo je pohađati gimnazijsku nastavu. Tu mu je opet puno pomogao njegov stric Šime koji je zahvaljujući svojim prijateljima svećenicima, omogućio Anti dom i hranu u sjemeništu. Zauzvrat, Ante je morao obavljati razne poslove, uglavnom čišćenje njihove odjeće i obuće te donošenje vode, a ubrzo kada se dokazao da je uspješan i dobar đak, bio je oslobođen te zadaće. Međutim, nije se dugo zadržao u sjemeništu, tek malo više od godine dana. Za Antu Starčevića kažu da je bio odličan đak, međutim temperamentnog i borbenog karaktera koji nije lako mogao trpjeti disciplinu i kontrolu starijih. Također, primao je i stipendiju koja je iznosila oko sto forinti godišnje što mu je svakako nedovoljno bilo za život te je bio primoran zarađivati novac „sa strane“ i to kao držač instrukcija. Školske kolege od milja su mu dali nadimak „Stari“ koji dolazi od skraćenog oblika njegovog prezimena, ali i njegovog ozbiljnog držanja.¹⁴ Tu će ubrzo upoznati budućeg prijatelja i stranačkog kolegu i suosnivača Stranke prava, Eugena Kvaternika. On je bio dijete profesora, otac mu je bio profesor Romuald Josip Kvaternik, a majka Marija Antonija Kvaternik koja je obnašala funkciju glavne učiteljice u zagrebačkoj pučkoj školi. Budući da je Eugen kao dijete bio slab i boležljiv, često je izostajao s nastave te ju je morao nekako nadoknaditi. Tu se pojavio Ante Starčević te se slobodno može reći kako je njihov odnos kao prijatelja instruktora pratio kroz čitav njihov život i političku suradnju.¹⁵

¹³ J. Horvat, 1940, 50.

¹⁴ P. Barišić, 2022, 25.

¹⁵ J. Horvat, 1940, 54-55

U razdoblju od 1843. do 1845. godine Starčević studira filozofiju na zagrebačkoj Akademiji. Kao i njegov stric, poznao je više jezika te tako uz hrvatski, poznaje još njemački, mađarski, latinski, grčki, talijanski te francuski. U proljeće 1845. godine završava gimnaziju odličnim uspjehom te u ljeto iste godine odlazi u Senj gdje iza toga u jesen odlazi u Peštu studirati na prestižni Bogoslovni fakultet (*Regia scientiarum Universitas Pestiensis*), a 1846. godine biva promoviran u doktora filozofije.¹⁶

Razdoblje od 1848. godine

Ante Starčević je tri godine proveo u Pešti, od 1845. do 1848. godine te je to vrijeme proveo u sjemeništu. Koncem kolovoza 1845. godine objavljen je u *Danici* u tri nastavka njegov oveci članak „Nešto o pirnih običajih u Lici“ u kojem su prikazani svatovski običaji. U ovom razdoblju objavljeno je nekoliko njegovih pjesama; krajem studenog 1845. u *Danici* je objavljena njegova ljubavna pjesma „Tužba“, a početkom siječnja 1846. godine u *Zori Dalmatinskoj* „Ličanin Zori Dalmatinskoj“ te „Podertini Solina“. Pri kraju studiranja u Pešti, 1848. godine u svibnju u *Danici* izlazi njegova pjesma „Odziv od Velebita“, junačka pjesma u kojoj spominje ujedinjenje hrvatskih zemalja u jednu domovinu te je to zapravo prva pjesma koja je potpisana njegovim pravim imenom.¹⁷ Odlučio se vratiti natrag u Hrvatsku 1848. godine te donosi ideju o prekidu svećeničkog poziva. Valja napomenuti kako je upravo to razdoblje velikih društvenih i nacionalnih pokreta i nemira koje je zahvatilo popriličan broj europskih zemalja. Relativno dugo je razdoblje mira okruživalo Europu, međutim 1847. godine došlo je do širenja gospodarske krize i gladi. Premda je do prvih znakova nezadovoljstva došlo tek koncem godine i to prvotno u Švicarskoj, početkom sljedeće godine dolazi do pojave

¹⁶ P. Barišić, 2022, 28. - Što se tiče ovog podatka, Pavo Barišić navodi kako je u uvodnom životopisu iz izdanja *Djela* koji je još objavljen za života Ante Starčevića, naveden podatak kako je on dobio doktorat u veljači 1848. godine

¹⁷ P. Barišić, 2022, 28.

revolucionarnog vala koji će zapljusnuti Europu. Taj revolucionarni val započeo je 12. siječnja 1848. godine ustankom u Palermu na Siciliji te nakon toga kreće širenje diljem Europe; sljedeći mjesec u Parizu dolazi do traženja zahtjeva za političke slobode što je bio okidač da val revolucije zahvati gotovo cijelu Europu. Počinju se uzdizati Talijani, Mađari, Poljaci, a građani traže promjenu društvenog poretka kao i pravo na građansku slobodu. Ipak, u nekim zemljama, revolucija je poprimila i nacionalni karakter, pa tako Mađarska i Poljska počinju svoju borbu za nacionalno oslobođenje, dok Italija i Njemačka započinju borbu za konačno ujedinjenje.

Revolucionarni val zahvatio je i Habsburšku Monarhiju (Austrija, Mađarska, Hrvatska, Češka, Slovačka) gdje su bili prisutni snažni nacionalni zahtjevi određenih naroda (Mađari, Česi, Hrvati) koji su tražili društvene promjene i liberalizaciju društva.¹⁸ Mađarska revolucija bila je kao i druge, sastavni dio revolucionarnog vala koji je zahvatio većinu Europe, samo je razlika u tome što je za razliku od drugih revolucija, ona u Mađarskoj se već duži niz godina pažljivo planirala te je sami vrh ustanika iščekivao prikladan trenutak za početak revolucije.¹⁹ Radi opasnosti od buktnja mađarske revolucije i same njezine ideje o rađanju jedinstvene nacije kojoj je svakako jedan od ciljeva bio taj da dođe do „mađarizacije“ Ugarske, Narodna skupština odlučuje se na izbor Josipa Jelačića da postane hrvatski ban i vrhovni zapovjednik hrvatske vojske. Dolazi do rata gdje sudjeluje i hrvatski ban Josip Jelačić te u kolovozu 1849. godine dolazi do slamanja mađarske revolucije. Nakon revolucije iz 1848.-1849. dolazi do obnavljanja apsolutizma i to u znatno većoj mjeri nego što je bio slučaj prije izbivanja revolucije.²⁰ U sljedećih deset godina, uslijedit će razdoblje neoapsolutizma, odnosno Bachovog apsolutizma, koje je dobilo ime po austrijskom ministru unutarnjih poslova

¹⁸ <https://proleksis.lzmk.hr/43840/> (pristupljeno 26.07.2023.)

¹⁹ G. Dobsai, 2011, 39.

²⁰ <https://proleksis.lzmk.hr/43840/> (pristupljeno 26.07.2023.)

Alexandru Bachu. Taj režim označio je potpunu centralizaciju i germanizaciju što je dovelo do toga da je došlo do ukidanja Sabora u Hrvatskoj, a njemački jezik postao je službenim jezikom.

Što se tiče mišljenja i stava Ante Starčevića o Austriji postoji jedna zanimljiva legenda koja govori da se baš u razdoblju oko revolucije 1848.-1849. dogodio jedan događaj koji je Starčevića strašno pogodio do te mjere da je iskonski zamrzio Austriju. To se dogodilo kada se vratio nazad u domovinu iz Pešte. Ispred crkve u Klancu ugledao je mladića Filipa Baričevića bez obje ruke (žalio se na nepravde i nasilja nekih austrijskih časnika višim vojnim vlastima, za osvetu oni su mu u vojnom zapovjedništvu u Karlovcu odsjekli lijevu ruku, a kad se ponovno žalio odsjekli su mu i desnu ruku).²¹ Prema legendi, Starčevića je to silno potreslo i odlučio je napustiti svećenički poziv i posvetiti se građanskom zvanju kako bi se mogao boriti protiv nepravde i kako bi se mogao boriti za slobodu naroda te mu prvo radno mjesto biva u odvjetničkom uredu. O ovoj priči svjedoče Josip Horvat i Kerubin Šegvić, međutim postoji nepodudaranje što se tiče datiranja ove priče. Naime, Horvat piše kako se to dogodilo 1846. godine, dok Šegvić tvrdi da se to dogodilo dvije godine kasnije, 1848. godine. Najnovija istraživanja o djetinjstvu Ante Starčevića iz 2021. godine na temelju istraživanja Alexandra Buczynskog govore kako je Filip Baričević bio stvarna osoba ali priču proglašava „crnom legendom“ te smatra kako je nemoguće da se Starčevićeva odbojnost prema Austriji dogodila preko noći.²²

Valja napomenuti kako je kao i njegov stric Šime, i Ante Starčević bio ilirac te pripada drugoj generaciji hrvatskih preporoditelja. Njegovo ilirstvo može se slobodno podijeliti u tri faze: prva faza u periodu do 1848. godine, druga faza od 1848. do 1851. godine i treća, posljednja faza poslije 1851. godine. Dakle te faze idu tako da je prvotno u početku Starčević

²¹<https://www.hkv.hr/izdvojeno/komentari/d-dijanovi/10931-ante-starevi-otac-hrvatskog-nacionalizma.html>

(pristupljeno 28.07.2023.)

²² P. Barišić, 2022, 18.

bio vatreni ilirac, zatim se kritički odnosi ka ilirizmu da bi ga na kraju potpuno odbacio i osudio da je to „za sužanjstvo naroda hervatskoga“.²³ Kada se vratio iz Pešte u Zagreb 1848. godine, bio je prisutan na svim važnim događajima kao uvjereni ilirac i veliki obožavatelj bana Josipa Jelačića. Toliko je bio oduševljen Jelačićem da je napisao odu „Odziv Velebita“ u narodnom desetercu gdje pokazuje svoju oduševljenost hrvatskim banom. Kao i drugi ilirci, Starčević je držao Jelačića kao kraljevog namjesnika koji je uskrsnuo starohrvatsku bansku čast pod čijim je krilima došlo do samostalnosti i ujedinjenja Hrvatske kao i očuvanja časti čitavog hrvatskog kraljevstva. Toliko je bio „zaluden“ banom Josip Jelačićem da ga je proglasio spasiteljem. Za njega je Jelačić bio spasitelj svog slavnog, ali bijednog naroda. Starčević je posebnu pozornost obratio na graničare, koje on naziva „robovi, bijedni graničari“, koji Jelačića smatraju svojim ocem. Međutim, izgleda da Starčević nije dugo glorificirao Jelačića, a to se dogodilo u jesen 1848. godine jer je smatrao kako je pokret za obnovu hrvatskog kraljevstva pod Jelačićevim vodstvom postao ništa više nego sredstvo za spašavanje Austrije.²⁴

Vojna krajina je u teškom stanju te Starčević oštro napada Metternichov apsolutistički režim koji je srušila revolucija, a nakon što je došlo do slamanja revolucije, Starčević je ljut što se ništa konkretno nije napravilo po pitanju odnosa prema graničarima. Dapače, on je ogorčen te tvrdi kako uopće nije bilo graničara na zastupničkim mjestima u Hrvatskom saboru te da umjesto njih sjede „gospoda oficiri“ koji uopće ne mare za položaj i status graničara. Jasno se vidi kako je Anti Starčeviću itekako bilo stalo do položaja graničara te zamjera i optužuje bana Josipa Jelačića da nije ispravno postupio, a najgore od svega je što je Jelačić smatran ocem graničara. Osim zamjerenja banu Jelačiću, Starčević se oštro obrušio i na svećenstvo. Smatrao

²³ D. Jelčić, T. Sabljak, 1997, 138.

²⁴ M. Gross, 2000, 41

je kako je namjera svećenstva da graničare održe na gluposti i siromaštvu kako bi što lakše s njima mogli upravljati i gospodariti.²⁵

Šime Starčević

Biografija

Šime Starčević rodio se 18. travnja 1784. godine u Velikom Žitniku pokraj Gospića. Njegov otac Pilip odvojio se od svoje braće i odselio iz Pazarišta u Veliki Žitnik gdje je osnovao zadругu iz koje su ponikli svi znameniti Starčevići. Habsburška Monarhija smatrala je Krajinu i u Krajini Liku, prvenstveno kao bazen vojnika za habsburški ratni stroj. Put ka slobodi od okova vojničke službe, mladom Krajišniku nuđen je kroz prizmu svećeničkog poziva te je to najvjerojatnije privuklo Šimu Starčevića na odabir svećeničke službe.²⁶ Završio je klasičnu gimnaziju u Varaždinu te je u Klancu, obližnjem selu pored Žitnika, od tamošnjeg župnika naučio prve temelje. Nakon što je završio bogoslovni studij, 1808. godine biva zaređen za svećenika u Senju. Bio je izuzetno dobar student te je ovladao hrvatskim jezikoslovljem i književnošću. Također, bio je i poliglot, odlično je znao jezike: latinski, francuski, talijanski i njemački, a dobro je baratao i slavenskim jezicima, jedino nije znao lužičko-srpski.²⁷ Određeno vrijeme službovao je Gospiću, u Ličkom Novom, potom na Udbini da bi 1814. godine pa sve do kraja svog života 14. svibnja 1859. godine bio župnik katoličke župe sv. Karla Boromejskoga u Karlobagu gdje je dakle proveo 45 godina.²⁸

²⁵ M. Gross, 2000, 41

²⁶ N. Bićanić, „Pop Šime Starčević – Istaknuti hrvatski jezikoslovac u dopreporodno doba“, *Glas koncila*, br. 17, 2009, 25.

²⁷ N. Bićanić, „Pop Šime Starčević – Istaknuti hrvatski jezikoslovac u dopreporodno doba“, *Glas koncila*, br. 17, 2009, 25.

²⁸ J. Derossi, 1997, 142.

Najvažnija djela

Za vrijeme njegovog službovanja, hrvatske zemlje spale su pod francusku vlast i došlo je do utemeljenja Ilirskih pokrajina (područje zapadne Koruške s Villachom, Goriška, Trst, Kranjska s Pazinskom grofovijom, civilna i vojna Hrvatska između Save i mora). Osim toga, tu su još spadali i prethodni francuski posjedi na obali Jadrana: Dubrovnik, bivša mletačka Dalmaciju te mletačka Istra. One su bile podijeljene na šest civilnih pokrajina (Koruška, Kranjska, Istra, civilna Hrvatska, Dalmacija i Dubrovnik) te jednu vojnu pokrajinu (Vojna Hrvatska).²⁹ Njihovo sjedište, tj. sjedište generalnog guvernera (koja je bila vojna osoba), nalazilo se u Ljubljani, a tu funkciju do 1811. godine obavljao je Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont. Postoji jedna zanimljiva anegdota o susretu francuskog maršala Marmonta i svećenika Šime Starčevića. Naime, 1809. godine Marmont je osvojio Gospić te je svojim vojnicima dao pristup da mogu uvesti svoje konje u crkvu u Gospiću. Šime Starčević koji je tada imao 25 godine te je već obavljao svećeničku dužnost je na tečnom francuskom jeziku prosvjedovao kod maršala zbog svetogrđa. Maršal Marmont ostao je u čudu kada se susreo u hrvatskoj zabiti s mladim svećenikom koji odlično barata francuskim jezikom te je odustao od namjere dopuštanja uvođenja vojničkih konja u crkvu u Gospiću.³⁰ Također je otkrio da osim francuskog, govori latinski, njemački, talijanski i ostale slavenske jezike te ga je susret s njim nagnao da Šimu Starčevića pozove u Ljubljanu kako bi postao urednikom službenog lista *Telegraph officiel des provinces illiriennes*. Ustvari, on bi obnašao dužnost prevoditelja za hrvatski jezik, međutim to se nije ostvarilo. Ipak do nečega drugoga je došlo, a to su dvije gramatike, tj. ričoslovice. Prvu je napisao 1811. godine i to na zahtjev francuskih vlasti (*po zapovidi poglavarah*). Nazvao ju je *Mozin Nova ricsoslovicza iliricsko franceska prineshena*

²⁹<https://povijest.hr/nadanasnjidan/napoleonov-dekret-o-uredenju-ilirskih-pokrajina-1811/>(pristupljeno 2.08.2023.)

³⁰ J. Derossi, 1997, 142.

po *Shimi Starčevichu xupniku od Novog u Lici na potribovanje vojničke mladosti ilirskih darzhavah*. Valja naglasiti kako to nije izvorno djelo. Radi se o prilagođenoj francuskoj gramatici opata Mozina koja je tiskana u Tübingenu 1809. godine, a gramatika Šime Starčevića koja broji ukupno 311 stranica trebala se koristiti kao jednostavan priručnik za mlade hrvatske časnike koji su željeli naučiti francuski jezik. Ipak, neusporedivo je znatnija i bitnija njegova druga gramatika. Oslovio ju je s naslovom *Nova ričoslovica iliriska, vojničkoj mladosti krajičnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starčevicha, xupnilca od Novoga u Lici* (Nova ričoslovica ilirička, vojničkoj mladosti krajičnoj poklonjena trudom i nastojanjem Šime Starčevića, župnika od Novoga u Lici), a tiskana je 1812. godine u Trstu.³¹ Premda je Bartol Kašić 1604. godine napisao prvu gramatiku hrvatskog jezika *Institutionum linguae illyricae libri duo* (Temelji ilirskog jezika u dvije knjige), ona je napisana na latinskom jeziku, dok je za razliku od Kašića, Šime Starčević napisao prvu hrvatsku gramatiku na hrvatskom jeziku 1812. godine.³²

Josip Horvat, hrvatski novinar i povjesničar smatra kako „ričoslovica“ Šime Starčevića nije samo obična gramatika već je to borben kulturno-politički spis. Zadatak njegove „ričoslovice“ je stvoriti jedinstveni hrvatski književni jezik kao osnov zajedničkog duhovnog stvaranja koji se upire na čist i narodni govor Like. Taj govor je živ i blizak te se on gradio vjekovima, a uvelike je okušao u umjetnoj i znanstvenoj literaturi za vrijeme predosmanskog razdoblja.³³ Osim spomenutog Horvata, Starčeviću „ričoslovicu“ također cijeni i Branko Vodnik (pravo prezime Drechsler), hrvatski književnik i književni povjesničar. Oni izuzetno cijene Šimino stajalište o hrvatskom književnom jeziku gdje Starčević zahtijeva da se hrvatski književni jezik zasniva na pučkom govoru Hrvata, na ikavskom govoru i štokavskom narječju.

³¹ J. Derossi, 1997, 142-143.

³² N. Bičanić, „Pop Šime Starčević – Istaknuti hrvatski jezikoslovac u dopreporodno doba“, *Glas koncila*, br. 17, 2009, 26.

³³ J. Derossi, 1997, 143.

Tako se osim za jedinstveni hrvatski književni jezik koji se zasniva na narodnom štokavskom govoru i ikavštinu, Šime zalagao da nema kvačica, odnosno dijakritičkih znakova. Pa tako on u svojoj gramatici kaže: „Buduć mi zagerlili slova latinska, dužni smo uzdaržati njihov glas, koga imadu kod Latinah, doklem se god može, i kada nam više jedno brez pogibli izgubljenja svoga naravskoga glasa služiti ne može, valja mu drugo na pomoć dati, da s njim sastavljeno glas potribiti brez minjanja svoje naravi dade...”³⁴

Politička ideologija

Što se tiče političkog i ideološkog svjetonazora Šime Starčevića, valja naglasiti kako je on obavljao službu katoličkog svećenika te da nije bio liberalne struje, naprotiv, protivio se ideologiji Francuske revolucije i njezinog mota *Liberté, égalité, fraternité* (sloboda, jednakost, bratstvo) s obzirom na to kako im je nakana bila ukinuti vjeru. Od izuzetne važnosti za Šimu Starčevića je učenje i nauk Katoličke crkve koje se itekako vidi kroz razne njegove tekstove u hrvatskom preporodnom književnom časopisu *Zora dalmatinska*. On sve temelji na vjeri i kršćanskim načelima i tradiciji, od ustroja državne vlasti pa do pitanja domoljublja. On domoljublje veže uz hrvatsko ime, a ljubav prema domovini zasniva se na religiji.³⁵

Razdoblje 19. stoljeća okarakterizirano je raznim nacionalnim pokretima i pitanjem jezika. U ozračju hrvatske nacionalne integracije razvio se ilirski pokret koji je težio kulturnom i političkom ujedinjenju svih Ilira, odnosno Južnih Slavena. Šime Starčević, a i Ante bili su ilirci. Međutim, premda je stariji Starčević bio ilirac, on se ne može svrstati u klasične sjevernohrvatske ilirce zbog stava prema hrvatstvu. Za njega je hrvatstvo istovjetno s ilirsvom, Hrvat je isto što i ilirac. Zašto se njegovo stajalište razlikovalo od stajališta sjevernohrvatskih

³⁴ J. Derossi, 1997, 145.

³⁵ A. Bralić, 2014, 90.

iliraca? Treba uzeti u obzir širu društvenu sliku i kontekst vremena, naime sjever Hrvatske je hrvatsko ime povezivao s horvatstvom, kajkavskim partikularizmom. Ono je negiralo širu nacionalnu integraciju, dok s druge strane, Starčević se rodio na prostoru gdje hrvatsko ime nije označavalo kajkavski partikularizam. Što se tiče hrvatstva, on piše: „Hervati zovu se svi Istrianci od Kranjaca razlučeni, po tom svi od Rike niz desnu stranu Kupe, i Sutle, med Murom, Dravom, Savom i moreme Adriatičkim do Servie.“ Na „od starine poznatom prostoru Ilirskom i danas još nose posebna imena svojih starih plemenah, oni se zovu, Karantani, Krobati iliti Hervati, Bulgari i Bugri. Sva ova plemena govore jednodušno, da su oni potomci starih Slavjanah i Slovenah. Sva ova plemena diče se s onim imenom više nego s imenom Ilirah. Ali nitko se ne bi uvrijedio i s ilirskim imenom.“³⁶

U ovom periodu već je započelo širenje velikosrpske ideologije, odnosno velikosrpske mitomanije. Srpski jezikoslovac Vuk Karadžić 30ih godina 19. stoljeća napravio je prvi velikosrpski projekt pod nazivom „Srbi svi i svuda“. Ilija Garašanin, ministar unutarnjih poslova koji će kasnije biti dugogodišnji ministar vanjskih poslova Srbije, krajem 1844. godine napisao je plan *Načertanije*. To je bio tajni plan nacionalne politike Srbije u obliku knjižice koja je brojala oko 5000 riječi i označavao je prvi politički program Velike Srbije, a prvi put objavljen je 1906. godine. Šime Starčević oštro napada velikosrpsku mitomaniju, te traži od Srba da dokažu da nisu ilirci, a po njemu Srbi su isti rod kao i Hrvati, a oni su Slaveni.³⁷ Isto tako, napadali su ga i okrivili kako je protiv srpstva te da širi mržnju prema ne-katolicima, međutim on kaže da katolik kao što je on, ne može mrziti i širiti istu buduću da katolička vjera nalaže kako treba ljubiti druge.³⁸ Također ostavio je snažan utjecaj na sinovca Antu o čemu će više riječi biti u jednom od narednih poglavlja.

³⁶ A. Bralić, 2014, 91.

³⁷ A. Bralić, 2014, 91.

³⁸ A. Bralić, 2014, 92.

Ideološki utjecaji na Antu Starčevića

Utjecaj antičkih filozofa

Ante Starčević je tijekom svog obrazovanja proučavao velik broj djela utjecajnih filozofa i mislioca koji su svakako imali utjecaja na formiranje njegove političke ideologije i svjetonazora. Radi odbijanja političke prakse u Habsburškoj Monarhiji što je smatrao oblikom nemoralna, Starčević se „zatvorio“ u svoju sobu gdje se posvetio čitanju velikog broja spisa i novinskih članaka kao i proučavanja djela velikog broja autora. Odrednice tog Starčevićevog „umovanja“ dijele se u tri faze: prva faza je antika, druga faza su preteče Francuske revolucije, a treća, posljednja, je faza o političkim doktrinama koje su postale glasovite za vrijeme i poslije revolucije 1848.-1849. Za razliku od svojih suvremenika, Starčević je veoma dobro poznao antičke autore. On je u njihovim djelima pronalazio trajne vrijednosti, a nadahnuće antikom crpi iz njezinih temeljnih ideala: pravedne političke ustanove koje su povezane s osobnim vrlinama građana. Valja istaknuti tri grčka filozofa i mislioca koji su uvelike utjecali na formulaciju Starčevićeve političke ideologije: Sokrat, Platon i Aristotel.

Zasigurno možda i najviše simbolički lik za Starčevića bio je Sokrat koji je optužen da je napravio zločin protiv bogova i da je kvario mladež. Sokrat je pružio otpor prema pokvarenome polisu i prije je izabrao smrt nego da se pokori zlu (polisu). Upravo je u Sokratu, Starčević vidio samoga sebe budući da je sebe smatrao pravednikom, kao neprijateljem pokvarene države. Isto tako i on je bio optužen kao i Sokrat da je kvario mladež.³⁹ Starčevićeva filozofija vođena je osnovnim motivom a to je učiti ljude živjeti, dok mudrost za kojom on traga je znanost života koja je utemeljena u Sokratovom naučavanju o čovjeku ili njegovu govoru o

³⁹ Josip Juraj Strossmayer smatrao je kako Ante Starčević kvari mladež te je u pismu Franji Račkom napisao za Starčevića sljedeće „prava budala koja nam kvari mladež“. - <https://dhkhhb.org/2021/12/03/musa-dusan/> (pristupljeno 17.10.2023.)

uredjivanju čina (činoređe, odnosno etika).⁴⁰ Sokrat se zalagao za dobar i pravedan život koji bi tekao pomoću ljudskog samorazumijevanja. Njegov moto bio je *Upoznaj sam sebe*. Taj moto vodio je i Starčevića s obzirom na to kako je on držao do toga kako hrvatski narod treba upoznati samog sebe i to putem povijesti i preporoda vlastitog urođenog duha koji će mu pružiti alate za stvaranje samostalne države.⁴¹

Sljedeći na redu je Platon koji je bio Sokratov učenik te je on proširio njegovu osobnu etiku na politiku i društvo. Prema Platonu, svi empirički predmeti podložni su promjeni i zbog toga se ne mogu spoznati pukim osjetilnim opažanjem, a ideje su jedine trajne stoga jedino one pružaju sigurno znanje. Za Platona je najvažnije filozofsko razumijevanje života kao i građanske slobode koje se postiže filozofskim obrazovanjem i odgojem istinskog čovjeka koje će dovesti do toga da pojedinac bude sposoban ovladati samim sobom i upravo zbog toga, polis je svojim građanima sposoban osigurati sreću kao i harmoniju između ljudske duše i društva. Sličnog stava je i Starčević, on smatra kako se sigurno znanje ne može steći promatranjem već umovanjem, odnosno filozofskim razmišljanjem. Kao i njegov učitelj, Platon je smatrao nužnim sklad između mišljenja, govorenja i djelatnosti. Upravo zbog toga imao je negativno mišljenje i loše se odnosio prema sofistima koji su bili skeptični prema apsolutnoj istini koja nije ovisila o čovjeku. Odatle i pojam sofizam koji označava pogrešan zaključak koji je izveden na način da se čini da je zapravo ispravan. Ukratko, to je lukavo domišljanje kako bi se uspjela obraniti određena tvrdnja koja je neodrživa. Čini se da je takav sofizam bio inspiracija Starčeviću kada je umovao o *Magjarolcima i Slavoserbima*. Smatrao je kako oni sve preokreću, lažu i uz sve to su nemoralni, glupi protivnici slobode i samostalne hrvatske države.⁴²

⁴⁰ P. Barišić, 2022, 60.

⁴¹ M. Gross, 2000, 5.

⁴² M. Gross, 2000, 5.

Aristotelova teorija razlikovala se od one Platonove. Aristotel određena znanja odjeljuje od filozofije pa tako osamostaljuje znanje o politici i logici i nudi prijedlog organizirano-sustavnog ispitivanja pojava. On smatra kako pravedne norme ljudske djelatnosti kako u politici, tako i u etici zavise o nizu faktora (društveni uvjeti, sposobnosti i odgoj pojedinca), da državnik treba težiti postići određeni stupanj časti ili vrline te da je životni cilj filozofa proučavanje istine. Najvjerojatnije je da je Starčević sebe ubrojio u ovu kategoriju filozofa. Prema Aristotelu, cilj ljudske zajednice je da razluče što je dobro, a što loše te bi stoga polis služio kao etičko zajedništvo gdje je vrlina građana ovisna o njegovom uređenju i obratno. Vođen Aristotelovim naukom, Starčević je smatrao da je cilj političkog sustava i upravljanja ljudska sreća koja se može postići isključivo u nacionalnoj državi koja jedina garantira razvoj ljudskih vrline stanovnika. Možda gdje je Aristotel najviše utjecao imao na Starčevića je njegovo viđenje robovlasničkog sustava. Aristotel je smatrao kako je prirodno da postoji nejednakost između ljudi te prema tome postoje gospodari i robovi, odnosno oni koji vladaju i oni nad kojima se vlada. Osim ljudi postoje i narodi ropskog duha, odnosno barbari u kojih nije prisutna „narav vladajuće“. Ova Aristotelova zamisao itekako je imala utjecaja na Starčevićev ideološki sustav, a to je evidentno iz pojma *Slavoserbi*.⁴³

Utjecaj prosvjetiteljstva

Osim antike, na Starčevića je svakako imala utjecaja i racionalistička filozofija prosvjetiteljstva, posebice učenje o napretku te kako čovjek treba koristiti vlastiti um kako bi uspio postići napredak u društvu koji odgovara ljudskoj prirodi, kao i to da je čovjek sposoban svojom snagom tragati za istinom, srećom, kreposti i ljepotom.⁴⁴ Što se tiče modernih ideologa i prosvjetitelja koji su zasigurno ostavili utjecaj na Antu Starčevića izdvajaju se Montesquieu i

⁴³ M. Gross, 2000, 5.

⁴⁴ M. Gross, 2000, 8.

Jean-Jacques Rousseau te talijanski revolucionar, borac za ujedinjenje Italije, Giuseppe Mazzini.

Prema Mirjani Gross, kako na Starčevića, tako i na njegovog političkog kolegu Kvaternika zasigurno je najviše utjecaja imao Montesquieu. Njegove teze bazirale su se na ograničenje kraljevske moći i diobi vlasti te je poučavao da je apsolutizam protivan ljudskoj prirodi kojoj istinski pripada moralnost, stoga se inzistira na slobodi, dostojanstvu i jednakosti ljudi. Montesquiea zanima koji oblik vlasti bi najviše bio prikladan ljudskoj prirodi stoga on pronalazi zakone koji bi proizašli iz „skrivenih“ prirodnih pojava. Smatrao je državu ključnim problemom svjetske povijesti a tiranija za njega predstavlja apsolutno zlo budući da mu je ideal sloboda koja je tobože zagarantirana engleskim ustavom. Montesquieova trodioba vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku je model pravne države koja garantira slobodu građana pluralizmom i ravnotežom društvenih snaga te je za njega ustavna monarhija najbolji ustavni oblik. Za vrijeme 1860-ih godina kada Starčević i Kvaternik započinju proces oblikovanja svoga ideološkog sustava, izvršna i zakonodavna vlast u Bansknoj Hrvatskoj i dalje nisu odijeljene. Kada je došlo do uvođenja trodiobe vlasti za vrijeme bana Mažuranića (1874.), treba napomenuti kako ona nije funkcionirala u sustavu Hrvatsko-ugarske nagodbe budući da je mađarska vlada nadzirala hrvatsku vladu, ova je nadzirala Hrvatski sabor, dok je sudstvo ovisilo o političkom interesu režima. Upravo je zbog toga trodioba vlasti za Starčevića ostvariva isključivo u samostalnoj državi.⁴⁵

Drugi prosvjetitelj koji je velikog utjecaja ostavio na Starčevića je Jean-Jacques Rousseau. On osuđuje apsolutističku vladavinu kao fizičku silu te smatra kako pokoriti se sili je čin nužde, a ne volje te da se niti jedan čovjek ne može dragovoljno podčiniti ropstvu, a narod koji bi to napravio bio bi narod luđaka. Sloboda je za njega sve, i u slučaju da se netko odrekne slobode, to je puko protivljenje ljudskoj prirodi budući da se odričeš ne samo slobode, već i

⁴⁵ M. Gross, 2000, 9.

ljudskih osobina, prava i dužnosti. Iz toga Starčević vidi kako hrvatski narod uz svoje povijesno državno pravo, prirodno pravo i etičku dužnost mora odbaciti svaki oblik ropstva i ustrajati u borbi za slobodu. Svakako možda i najvažniji element gdje je Rousseau imao utjecaja na Starčevića je njegova teorija „društvenog ugovora“ koja simbolizira prijelaz iz prirodnog stanja u stanje društva gdje se čovjek odriče jednog dijela svoje slobode u zamjenu za sigurnost. Do prestanka tog ugovora dolazi kada vlada ili vladar svojevolumnom djelatnosti izdvoje iz opće volje suverena, odnosno kada vladar uzurpira suverenitet onda dolazi do pucanja ugovora i vraćanja građana u stanje prirodne slobode. Nakon toga, vladar nema više nikakvo pravo da zahtijeva poslušnost građana, jedino što mu preostaje je prisiliti ih na poslušnost.⁴⁶

Starčević smatra Habsburge prekršiteljem „društvenog ugovora“, a sebe kao mudraca, odnosno filozofa koji koristi odgoj kao oruđe uklanjanja slabosti hrvatskog naroda nametnutog od strane tuđinca. On obnavlja prirodni gospodski duh hrvatskog naroda te kao takav, postavlja dijagnozu bolesti hrvatskog čovjeka koji nije svjestan svoje vrijednosti i važnosti slobode, a lijek za to je samostalna hrvatska država.⁴⁷ Ishodište Starčevićeve pravaške filozofije slobode leži u Rousseauovoj osudi prava jačega gdje se odbacuje nepravedna i nezakonita vladavina sile koja nije utemeljena na pravu. Pravaško načelo nalaže kako pokoravanje može biti iz nužde i za vremena ali da to nije izraz slobode volje budući da se nijedan čovjek ne podvrgava ropstvu svojevolumno. Prema Rousseau, samo lud čovjek se svojevolumno može dati u sužanjstvo, čovjek je po naravi slobodan i ne može se odreći svoje slobode, onaj tko se toga odrekne, odrekao se svojstva čovjeka, prava čovječnosti i dužnosti.⁴⁸

Starčević dosta puta naglašava kako je njegov nauk samo sustavna formulacija želja i nada hrvatskog naroda budući da isti sa svojim iskonskim moralnim vrijednostima uvijek ima

⁴⁶ M. Gross, 2000, 10.

⁴⁷ M. Gross, 2000, 10-11.

⁴⁸ P. Barišić, 2022, 55.

volju postići dobro. Međutim to je ostvarivo isključivo u nacionalnoj državi te hrvatski narod nažalost to ne zna izraziti i zato prema tome, njegova stranka, Stranka prava, nije politička stranka, već je ona jedini pravi izraz težnji i želja hrvatskog naroda. Svaki obrazovani Hrvat koji ne stoji uz Stranku prava smatra se izdajicom hrvatskog naroda.⁴⁹ Hrvatski književnik Antun Gustav Matoš tvrdi kako je Starčevićeva „moralistička politika“ jako slična Rousseauovim idejama, a ponajviše im je zajedničko suprotstavljanje „koruptivnom momentu u civilizaciji“.⁵⁰ Josip Horvat naziva Starčevića „novi hrvatski Rousseau“ objasnivši kako im je „životna misija“ bila srodna budući da je i Rousseau i Starčeviću životni poziv bio razotkrivanje lažljivaca u društvu te osvjetljivanje njihovih obmana i sljeparija.⁵¹

Talijanski revolucionar i političar Giuseppe Mazzini uvelike je utjecao na Starčevića i Kvaternika. Kvaternika je posebno dojmio Mazzinijev kršćanski doživljaj povijesti na osnovu jedinstvenog razvoja čovječanstva kao dio Božjeg plana. Mazzini smatra kako put koji vodi prema jedinstvu čovječanstva kroz proces usavršavanja ljudskih vrlina je ostvariv jedino unutar pojedinih nacija i njihovih država koje imaju posebnu misiju u Božjem planu te se zajednički cilj čovječanstva može jedino ostvariti ako nacije ispune svoje poslanstvo. Čovjekova je dužnost da se bori protiv svake prijeteće sile i da da svoj život za naciju koja bi trebala imati vlastitu samostalnu državu, a u slučaju da čovjek ne ispuni tu dužnost, on je izdajica vlastite ljudske naravi i protivnik Božjeg plana. Čovjek je uistinu slobodan tek onda kada stvori i živi u nacionalnoj državi. Ona, prema Mazziniju, ali i prema Starčeviću nastaje općim pravom glasa. Nadalje, Mazzini smatra kako čovjek može imati samo dva gospodara: jednog nebeskog i jednog zemaljskog. Dakle, čovjekov gospodar na nebu je Bog, dok je na zemlji narod i iz toga

⁴⁹ M. Gross, 2000, 11.

⁵⁰ P. Barišić, 2022, 210.

⁵¹ P. Barišić, 2022, 210-211.

proizlazi poznata njegova krilatica *Dio e popolo!* (Bog i narod!) koja je poslužila Starčeviću kao inspiracija za njegovu krilaticu Bog i Hrvati!⁵²

Utjecaj Šime Starčevića

Konačno, čovjek koji je možda ostavio najviše traga i utjecaja, čovjek koji je zasigurno odredio tok života Ante Starčevića svakako je njegov stric Šime. On je bio zagovaratelj protivljenja rogatog pravopisa (verstopis po njemu), a njegov stil krasili su oštar jezik, tvrdoglavost, polemičnost i podrugljiv ton. Antin stil dosta podsjeća na Šimin stil, dapače, čak je njegov stil bio još oporiji i otrovniji, ali matrica im je bila veoma slična. Zanimljiva je usporedba npr. Šime sjevernohrvatske ilirce podrugljivo naziva *Sudo-Savo-Dravci* koja veoma podsjeća na Antine kovanice *Slavoservi* i *Mađarolci*. Svakako je Šime imao velikog utjecaja na sinovca u pogledu i po pitanju hrvatstva koje je za Šimu neprikosnovena kategorija koja se može poistovjetiti s ilirštvom. Hrvatstvo se za njega ne može negirati, ono je veliko i jako povezano s povijesnom tradicijom i uz to za razliku od sjevernohrvatskih iliraca, Šime neće šutjeti o velikosrpskim salijetanjima u korist šire zajednice.⁵³

⁵² M. Gross, 2000, 15.

⁵³ A. Bralić, 2014, 92.

Stranka prava do Rakovice 1871. godine

Hrvatski sabor 1861.

Hrvatski sabor iz 1861. godine, poznatiji još i kao „Veliki sabor“ otvoren je na simboličan način – preko tradicionalne svečane instalacije bana 15. travnja 1861. godine čime je Franjo Josip priznao određenu ograničenu autonomiju Hrvatske i Slavonije. Prevladavalo je uvjerenje kako je ovaj sabor itekako važan čiji je cilj rješenje ključnih životnih pitanja.⁵⁴

Jedna od glavnih zadaća Hrvatskog sabora iz 1861. godine bio je prijedlog oko novog državno-pravnog položaja trojedne Kraljevine Hrvatske kao hrvatske države u Monarhiji, da ostvari samostalnost hrvatske državnosti te da svojim zakonskim osnovama izmjeni i modernizira hrvatsku državu nizom reformi te ih prilagodi interesima domaće elite.⁵⁵ Na zasjedanju Sabora bile su prisutne tri struje: Prva je bila buduća Naroda stranka predvođena Strossmayerom i Franjom Račkim koji su držali da treba ponajprije nastojati da se na temelju hrvatskog državnog prava konstituiraju Trojedna Kraljevina te su zastupali ideju federalizacije Monarhije kao i državno-pravni savez s Ugarskom. Druga struja je bila pravaška predvođena Antom Starčevićem i Eugenom Kvaternikom koji su se zalagali za ideal samostalne hrvatske države izvan okvira Habsburške Monarhije. I naposljetku treća struja, ona unionistička koja je težila bezuvjetnom savezu s Ugarskom jer je smatrala kako je to jedini spas od germanizacijskog apsolutizma koji je ponovno zaprijetio nakon Veljačkog patenta.⁵⁶

Na zasjedanju ovog Sabora istakli su se vođe buduće Stranke prava: Eugen Kvaternik sa svojim prijedlogom te Ante Starčević sa svojim velikim govorom. Obojica su se izjašnjavali za ideal samostalne hrvatske države, ali je Kvaternik bio spreman u dogovoru s kraljem maknuti

⁵⁴ M. Gross, 2000, 113.

⁵⁵ P. Korunić, 1997, 91.

⁵⁶ P. Korunić, 1997, 99.

se od ideje potpunog suvereniteta hrvatskog naroda. Što se tiče državnopravnog opredjeljenja, većina saborskih zastupnika prihvatila je prijedlog Narodne stranke o odnosu Trojedne kraljevine i Ugarske, a to je članak 42. koji će kasnije imati izuzetnu važnost u borbi za državnu autonomiju i Hrvatsko-ugarske nagodbe. Ugarski sabor smatrao je članak 42. neprihvatljivim te će upravo to služiti kao argument Eugenu Kvaterniku u tvrdnji o neizvedivosti spomenutog članka.⁵⁷

Prijedlog Eugena Kvaternika

Eugen Kvaternik sastavio je prijedlog „fundamentalnog države naše zakona“ koji se zasnivao na 4 temeljna načela pravaškog nauka:

1. Na načelu *legitimiteta, historije i naravnih pravah* hrvatskog naroda, Hrvatska je samostalna država. S njom se protuzakonito ophodi kao s dijelom Habsburške Monarhije budući da nju s ostalim njezinim zemljama dijeli samo zajednički vladar
2. Zato se suvereni hrvatski narod može pogađati samo sa svojim kraljem kojeg su oni slobodno izabrali i to uz isključenje Austrije i Ugarske te na osnovu tih pregovora u najgorem slučaju prihvatiti manji broj zajedničkih poslova s Austrijom. Ovdje je važno naglasiti kako prihvaćanje nekih zajedničkih poslova s Austrijom se protivi Starčevićevom nauku
3. Cilj je sjedinjenje svih hrvatskih zemalja u samostalnoj hrvatskoj državi koja je utemeljena na klasičnim postulatima parlamentarizma. Dakle, prema tome, vladar i izvršni organi odgovaraju narodu, odnosno Saboru gdje je koncentrirana cijela vlast
4. Provedivost ovih ciljeva ne ovisi o unutrašnjim prilikama Habsburške Monarhije već o odnosu između velikih europskih sila koje se razvijaju na njezinu štetu.⁵⁸

⁵⁷ M. Gross, 2000, 120-121.

⁵⁸ M. Gross, 2000, 122.

Kvaternik je taj prijedlog razradio u 60 paragrafa i on se dijeli na uvodni dio od 1. do 4. paragrafa i zove se *Predbježne ustanove* i na glavni dio od 5. do 60. paragrafa s naslovom „Odnosaji međunarodni“ koji se potom dijeli u 6 dijelova:

1. dio od 5. do 14. paragrafa s naslovom *Spram Austrije* u kojem govori o odnosu Kraljevine Hrvatske prema Austriji i Monarhiji i o pravu hrvatske države na samostalnost i nezavisnost
2. dio od 15. do 17. paragrafa s naslovom *Odnosaji spram ugarske krune* gdje određuje odnos hrvatske države prema ugarskoj kruni i Kraljevini Ugarskoj. Isto tako govori i o političkom savezu između tih dvaju država.
3. Dio od 18. do 27. paragrafa s naslovom *Zakonite ustanove o ustrojstvu državno-pravnom trojedne kraljevine iz gledišta odnosajah naše države spram Austrije i Ungarie* u kojem predlaže osnivanje najbitnijih političkih institucija hrvatske države i određuje njihov odnos naspram centralnih austrijskih institucija
4. Dio od 28. do 35. paragrafa s naslovom *O odgovornosti pred saborom* gdje određuje odnos između zakonodavne i izvršne vlasti
5. Dio od 36. do 54. paragrafa s naslovom *O jemstvu tih ustanova* tu predlaže osnivanje dugih i ostalih političkih i vojnih institucija hrvatske države i definira njihov odnos prema centralnim austrijskim institucijama
6. Dio od 55. do 60. paragrafa kojeg je nazvao *Prolazne mjere* i tu definira način trajnosti i promjene tog „temeljno državnog zakona“.⁵⁹

Ukratko, ovo je bio program oko uređenja samostalne hrvatske države gdje se Kvaternik izjasnio protiv realne unije s Ugarskom, ali je podržavao ideju o novom ugovoru između Kraljevina Hrvatske i Ugarske koji bi Hrvatskoj garantirao apsolutnu gospodarsku i

⁵⁹ P. Korunić, 1997, 100.

političku samostalnost te njezinu suverenost. Također je dao prijedlog o stvaranju zakonodavne nacionalne države kao dio civilnog društva te novi pravni i parlamentarni sustav te bi u toj državi svi zakoni bili donošeni od strane naroda, odnosno zastupnika u Saboru. Naposljetku, Kvaternik je smatrao kako hrvatski narod po povijesnom i prirodnom pravu može urediti Kraljevinu Hrvatsku u zakonodavnu nacionalnu državu u kojoj bi postojala također i nezavisna zakonska i izvršna vlast. Kraljevina Hrvatska bi kao takva bila uređena kao moderna samostalna država u savezu s Austrijom.⁶⁰

Govor Ante Starčevića

Ante Starčević je 26. lipnja 1861. godine na sjednici sabora održao govor u kojem je sustavno dao kritiku dugotrajnog odnosa između austrijske vlade i Hrvatske te je u svom govoru naglasio kako je politički cilj Hrvata ostvarenje vlastite nezavisnosti na osnovu hrvatskog državnog prava. Može se slobodno reći da poslije tog govora, pravaštvo sve naglašenije djeluje na politički razvoj hrvatskog naroda.⁶¹

Svoj govor započeo je: *Gospodo! Austrijsku zapoved, kojom nam se nalaže, da odnošenje naše domovine naprama Ungariji pretresujemo, razmatrao je s koje komu drago strane, ja nikako nemogu razabrati, da li nam je onom zapoviedju bez obraznija poruga namienjena, ali je drzovitije i samovoljnije pogaženo pravo naše kraljevine, ali nam je hudobnije bačeno sjeme zavadnje s narodi Ungarije, sjeme iz koga se Austrija našoj konačnoj propasti nada.*⁶² Već na samom početku njegovog govora može se izvući kako je bio nezadovoljan austrijskom vlašću i njezinim postupcima prema Hrvatskoj. Kada kaže da se austrijska vlast „drzovitije i samovoljnije pogaženo pravo naše kraljevine“ tu se vidi kako je naglasio nepravedno postupanje Austrije prema Hrvatskom pravnom statusu unutar Monarhije.

⁶⁰ P. Korunić, 1997, 154.

⁶¹ T. Čipek, S. Matković, 2006, 136.

⁶² T. Čipek, S. Matković, 2006, 136.

Ili kad kaže da je Austrija bacila „hudobnije bačeno sjeme zavadnje s narodi Ungarij“, iz ove izjave može se vidjeti kako on smatra da će Austrija poticati sukobe između Hrvatske i Ugarske u svrhu lakšeg kontroliranja situacije. Premda je ovaj govor zaista dug, odmah se na samom početku govora vidi kako se Starčević itekako protivi centraliziranoj vlasti Habsburške Monarhije. Valja izdvojiti još jedan dio njegovog govora:

„Neka nam se Austrija ruga, i pravo je; jer dok ne ima životinje, koju ćeš budi samo triput pedepsati a nijednom ne nadariti, narod hrvatski žrtvova se trista godina za Austriju, pa za sve svoje žrtve ovaj narod dobi od Austrije glupost, sužanstvo, siromaštvo; narod hrvatski učini Austrija za svu njegovu vjernost, za sve njegovo požrtvovanje, ruglom naroda; neka nam se Austrija ruga, ma neka pazi, da se kocka ne okrene, neka pazi da na nju ruglo ne padne; narod hrvatski sačuvao si je u svih nevoljah, koje nepravedno trpi od Austrije; još jedno neprocjenjivo dobrom a to je dobro: vjera u Boga i u svoje desnice; narod hrvatski vjeruje, bez da mu itko kaže, da je Providnost njemu, koji je tristagodišnje sužanjstvo Austrije preživio, njemu, koji se je u duhu kršćanskom za druge vazda žrtvovao, lijepu budućnost odredila; narod hrvatski vjeruje, da tu budućnost, to poslanstvo ne bude odkaživati, nego Bog i Hrvati.“⁶³

Iz ulomka govora evidentno je kako Starčević potiče Hrvate da budu ponosni na svoju bogatu povijest i da se ne osjećaju obeshrabreno unatoč teškim uvjetima pod austrijskom vlašću koju jasno kritizira radi toga što je Hrvatskoj uskratila boljitak za 300 godina žrtvovanja. Naprotiv, Hrvati nisu dobili ništa za sve što su dali i umjesto toga suočeni su s glupošću, siromaštvom i sužanjstvom. Starčević je smatrao kako je Hrvatska na temelju povijesnog i prirodnog prava nezavisna država te da su i Austrija i Ugarska zbog svoje nasilne i protuzakonite politike izgubile bilo kakvo pravo prema Hrvatskoj, a u slučaju da dođe do nekakve suradnje između njih, onda Hrvatsku s Austrijom i Ugarskom može vezati samo osoba vladara. Uzrečica *Bog i Hrvati* ima metafizičko značenje, ona označava to da Hrvatskom imaju

⁶³T. Cipek, S. Matković, 2006, 138.

pravo vladati samo Hrvati i Bog na nebu koji je jedini iznad naroda, a ova uzrečica postat će čuveno pravaško geslo.

Hervat i Rakovica

Pravaši su započeli s tiskanjem novog mjesečnika *Hervat*, 20. studenog 1868. godine. U njemu su velik broj rasprava pisali Kvaternik i Starčević, gdje je već u prvom uvodniku mjesečnika Starčević objavio program nastao za vremena Hrvatsko-ugarske nagodbe. Velik utjecaj na njegov sadržaj uz hrvatsko državno pravo imalo je također i načelo narodnosti koje je pravaški uzor, odnosno francuski car Napoleon III. predstavljao u vanjskoj politici, čime je pružao hrabrost određenim narodima koji su bili prema putu za ujedinjenju i neovisnosti.⁶⁴

Mjesečnik *Hervat* za želju ima da hrvatski narod spozna kako vlastitu sretnu budućnost može steći isključivo *na svojoj povestničkoj ili, što je isto, današnjoj pravnoj narodnosti*. Glavni zadatak *Hervata* je „pravu i volji naroda hervatskoga pokazati snagu i sredstva, za da se njegovo preporodjenje kako zakonito tako i uspješno obavi“ što znači da program ne daje nikakve političke upute, već on samo ističe kako Stranka prava utjelovljuje duh hrvatskog naroda. Isto tako ističe kako ona ima namjeru hrvatski narod prosvijetliti, odnosno probuditi njegovu volju na putu ka ostvarenju njegovih povijesnih i prirodnih prava.⁶⁵

Eugen Kvaternik je u *Načelima* sistematski obradio ključne principe svoje nacionalne ideologije. Za njega svaki narod ima vlastitu naročitu osobnost, naročitu umnu i moralnu značajnost, vlastiti jezik, književnost i povijest.⁶⁶ Može se slobodno reći kako je od samih početaka Kvaternikove djelatnosti bio prisutan plan o podizanju ustanka u Krajini protiv Habsburške Monarhije s ciljem samostalne hrvatske države. Naime, kada je bio u emigraciji u

⁶⁴ T. Čipek, S. Matković, 2006, 193.

⁶⁵ M. Gross, 2000, 244.

⁶⁶ M. Gross, 2000, 297.

Rusiji u jednom pismu iz 1858. godine napisao je kako je izvedivo da se u roku od 14 dana može skupiti 30 000 graničarskih Hrvata koji su spremni za oružani sukob, a uz to bi se njima pridružio i bijesni hrvatski narod. Godinu dana kasnije, u svojoj knjizi *La Croatie* piše kako će „besmrtna“ imena Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana ubijena od strane Habsburgovaca, postati barjak općeg ustanka koji će služiti u svrhu uskrsnuća nezavisne hrvatske države. Ta uvjerenja držala su ga do 1871. godine kada je planirao da će se ostvariti ustanak.⁶⁷ Važno je napomenuti, premda je Kvaternik nerijetko znao mijenjati političke stavove, ipak ideja o ustanku trajno mu je okupirala um. Što se tiče dizanja ustanka, Kvaternik uopće nije obavijestio Starčevića ni vodstvo stranke.⁶⁸ Međutim, najvjerojatnije je kako su ipak Starčević i njegov krug znali da Kvaternik misli o podizanju ustanka, ali da ipak nisu znali konkretne informacije.⁶⁹ Kvaternik je želio biti ponovno izabran u Sabor, međutim, nažalost za njega se to nije ostvarilo što ga je itekako strašno pogodilo te je smatrao kako je politički neuspjeh zapravo Božji znak te da treba na drukčiji način djelovati – ustanak. U to vrijeme Fran Folnegović kasnije poznatiji kao „moderni pravaš“ tada je obnašao dužnost tajnika „kluba Stranke prava“ te kaže da je u proljeće 1871. godine prevladavao neviđeni nesklad i da se Kvaternik sa svima svađao.⁷⁰ Nekoliko mjeseci kasnije, točnije u listopadu doći će do Rakovičke bune, 7. listopada došlo je do osnivanja privremene vlade gdje je Kvaternik obnašao dužnost regenta, Rade Čuić bio je glavni vojni zapovjednik, a Ante Rakijaš, Petar Vrdoljak i Vjekoslav Bach ministri (rata, unutarnjih poslova i financija). Sljedeći dan u Rakovici je došlo do objavljivanja Proglasa narodne hrvatske vlade gdje su navedeni glavni ciljevi: oslobođenje hrvatskog naroda od ugarsko-germanskog ropstva, uvesti slobodu vjeroispovijesti te jednakost pred zakonom. Dana 11. listopada Kvaternik i ostali suradnici (osim Čuića koji se uspio spasiti

⁶⁷ M. Gross, 2000, 309.

⁶⁸ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, 1968, 51.

⁶⁹ M. Gross, 2000, 311.

⁷⁰ M. Gross, 2000, 312.

tako što je pobjegao u Srbiju) ubijeni su. Što se tiče Ante Starčevića, on je bio uhićen, a Stranka Prava isključena iz politike do 1878. godine.⁷¹

Pravaštvo u Dalmaciji

Pojava pravaške misli u Dalmaciji i Mihovil Pavlinović

U Dalmaciji do prvih pravaških misli dolazi krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 19. stoljeća kada dolazi do pojave buđenja hrvatske nacionalne svijesti i to pod snažnim utjecajem vodećih banovinskih pravaša Ante Starčevića i Eugena Kvaternika te istaknutog člana Narodne stranke, don Mihovila Pavlinovića.⁷² Tek početkom 80-ih godina 19. stoljeća došlo je do situacije stvaranja osnovnih društveno-ekonomskih, idejnih i političkih pretpostavki za pojavu pravaštva u Dalmaciji, a na gospodarskom polju, Narodna stranka koja je vodila oportunističku politiku nakon dolaska na vlast 1870. godine nije davala nikakve ozbiljnije rezultate.⁷³

Naime, poslije Austro-ugarske nagodbe 1867. godine i Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine, Dalmacija je pripala austrijskom dijelu te je ona bila i ostala periferna te društveno, ekonomski, politički i kulturno najzaostaliya pokrajina u tom dijelu Austro-Ugarske. Austrijska vlada Dalmaciju je gledala kao granični, siromašni i nerazvijeni teritorij gdje se uopće ne isplati investirati te kao takva u njihovim očima služila je kao oruđe koje treba olakšati austrijski prodor na Balkan i započeti i ubrzati proces koji bi Austro-Ugarsku pretvorio u pomorsku velesilu. Međutim, treba imati na umu kako Dalmacija nije bila jednako nerazvijena te da su postojale znatne razlike između zaobalne Dalmacije (siromašnija i nerazvijenija, ali nacionalno svjesnija) te priobalne Dalmacije (bogatija, razvijenija, ali nacionalno manje svjesna). Takva nerazvijena, gospodarski zaostala a dijelom i nacionalno osiromašena Dalmacija u kojoj je

⁷¹ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=51706> (pristupljeno 17.08.2023.)

⁷² M. Diklić, 1998, 101.

⁷³ M. Diklić, 1985, 14.

vladala talijanski govoreća manjina dovela je do buđenja narodne svijesti i borbe između autonomaša i narodnjaka što je kasnije rezultiralo time da je Narodna stranka postigla svoj najveći uspjeh na izborima za Dalmatinski sabor 1870. godine i općinskim izborima u Splitu 1882. godine što je označilo prekretnicu političkog života Dalmacije.⁷⁴

Premda je do prvih pravaških ideja došlo kao što je već napisano, pred kraj 60-ih godina 19. stoljeća, smatra se kako pravaštvo u Dalmaciji zaista nastaje početkom 80-ih godina i to kao produkt jakog buđenja hrvatske nacionalne svijesti za vrijeme 20godišnjeg preporodnog perioda. Zašto ono nastaje? Naime, do pojave pravaštva, s jedne strane došlo je radi općeg nezadovoljstva koje je sve više raslo zbog dugo postojećeg društveno-ekonomskog i političkog stanja, dok s druge strane ono se javilo kao logični nusprodukt politike Narodne stranke koja za vrijeme svoje desetogodišnje vladavine nije uspjela ništa popraviti, a ključno pitanje o ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom ostalo je neriješeno.⁷⁵ Zbog velike gospodarske stagnacije i razjedinjenosti došlo je do sve većeg društvenog nezadovoljstva, posebice mlade dalmatinske buržoazije. Mlada dalmatinska buržoazija vidjela je ključ za brži razvoj i uspješnije odupiranje proboja austrijskog kapitala u ujedinjenju hrvatskih zemalja. Osim mlade dalmatinske buržoazije, nezadovoljan je bio i određeni dio mlade rodoljubne pučke inteligencije koji počinje sve više nagnjati pravaštvu. Također, bili su nezadovoljni i određeni pripadnici Narodne stranke predvođeni Mihovilom Pavlinovićem, a potom Jurajom Biankinijem koji su propagirali odlučniju i radikalniju politiku u hrvatskom nacionalnom pravcu. Osobito je to bilo izraženo kada je došlo do odvajanja dalmatinskih Srba u zasebnu Srpsku stranku 1880. godine i kada su se očitovali da su protiv ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.⁷⁶

⁷⁴ M. Diklić, 1985, 15.

⁷⁵ M. Diklić, 1988, 7.

⁷⁶ M. Diklić, 1988, 7.

Ukratko, oportunistička politika dalmatinskih narodnjaka, gospodarska stagnacija, teritorijalna rascjepkanost, širenje i buđenje hrvatske nacionalne svijesti, konflikt sa Srbima u redovima stare Narodne stranke po pitanju pripadnosti Bosne i Hercegovine kao i srpsko negodovanje i neslaganje oko ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i napose njihovo odvajanje u zasebnu Srpsku stranku izuzetno je utjecalo na pojavu pravaštva u Dalmaciji. Kad se uz sve to nadodaju još i ideološki utjecaji Ante Starčevića, Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića, jednostavno uz sve navedene elemente bilo je neizbježno da dođe do pojave dalmatinskog pravaštva, stvaranja prvih dalmatinskih pravaških grupa te nastanka Stranke prava u Dalmaciji.⁷⁷

Za vrijeme preporodnog razdoblja u narodu je došlo do intenzivnog širenja hrvatske nacionalne svijesti kao i svijesti o pripadnosti hrvatskom narodu i državi. U početku se ta svijest pojavila pod okriljem južnoslavenstva, a potom kao hrvatska nacionalna ideja, a glavni idejni pokretač toga svega bio je don Mihovil Pavlinović, jedan od najistaknutijih dalmatinskih narodnjaka i tvorac hrvatske preporodne nacionalne integracijske ideologije. Što se tiče Pavlinovića, za njegov ideološki razvoj tipične su dvije faze: faza jugoslavenstva od perioda 1861. do 1866. / 1868. godina i faza hrvatska od 1868. godine pa do njegove smrti 1887. godine. Iako ove dvije faze izgledaju različito i da su suprotne jedna drugoj, one se u Pavlinovićevom ideološkom sistemu potpuno ne isključuju, budući da je u prvoj fazi samo jače naglašena jugoslavenska ideja, dok je u onoj drugoj naglašena hrvatska nacionalna ideja.⁷⁸ U drugoj fazi, Pavlinović naglašava hrvatsko, ali on međutim ne napušta ideju o južnoslavenskoj suradnji te rješenje dalmatinskog pitanja vidi kroz prizmu sjedinjenja s Hrvatskom koja se temelji na osnovu hrvatskog državnog prava. On nastoji Dalmatince prvotno integrirati u hrvatsku naciju

⁷⁷ M. Diklić, 1995, 780.

⁷⁸ M. Diklić, 1985, 16.

i državu, a tek onda ih uklopiti u savez jugoslavenskih naroda pa je znao naglašavati iako su zemljom Dalmatinci, Hrvati su rodom i jezikom.⁷⁹

U tajnom programu *Hrvatska misao*, Pavlinović piše kako Hrvati žele hrvatsko pravo, samostalnost i cjelokupnost Hrvatske kao i hrvatski ustav, a temelj ovog programa čini povijesno hrvatsko državno pravo pomoću kojeg je Mihovil Pavlinović želio ostvariti narodno jedinstvo, teritorijalnu cjelovitost i samostalnu Hrvatsku.⁸⁰ Njegov cilj bilo je kreirati ujedinjenu i samostalnu Hrvatsku pozivajući se na razdoblje kraljeva Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira, a da bi taj cilj ostvario, polazio je od hrvatstva i hrvatskog državnog prava kao glavne pretpostavke. Čvršći oslonac na hrvatsko državno pravo dolazi prvotno zbog jačanja hrvatske nacionalne svijesti, a onda i kao posljedica situacije u državnom uređenju Habsburške Monarhije budući da ako je ona zaista htjela opstati, onda nije mogla priznati prirodno pravo potlačenim narodima (načelo narodnosti) jer bi to označilo njezin kraj. Nadasve, ovome je pridonijela i situacija poslije Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe budući da su se one zasnivale na povijesnom državnom pravu, a ne na prirodnom pravu naroda. Također, sve veće veličanje i iskazivanje hrvatstva u Dalmaciji, kao i oslonac na hrvatsko državno pravo pojavljuje se kao reakcija buđenja srpske nacionalne svijesti i sve veće agresivnijeg srpstva i promicanja velikosrpske mitomanije. Uz ovo navedeno, kao i prisutnu gospodarsku stagnaciju i utjecaja pravaša iz Banske Hrvatske, sve su to elementi koji su imali itekako utjecaja na don Mihovila Pavlinovića i njegov tajni program koji je ispunjen hrvatskim državnopravnim shvaćanjima.⁸¹ U početku, pravaška ideologija u Dalmaciji pojavila se kao spoj učenja Mihovila Pavlinovića, Eugena Kvaternika i Ante Starčevića te kao takva, osobito pod Pavlinovićevim utjecajem, nastojala je povezati idealno s praktičnim kako bi se ostvario krajnji cilj – ujedinjena

⁷⁹ M. Diklić, 1985, 18.

⁸⁰ M. Diklić, 1985, 20.

⁸¹ M. Diklić, 1998, 105.

i samostalna Hrvatska. Premda je Pavlinovićev nauk bio dosta bliži Račkome i Strossmayeru za razliku od Starčevića, ipak je za narodnjake i pravaše u Dalmaciji on bio glavni ideolog.⁸²

Mihovil Pavlinović, nije bio samo čelni ideolog u Narodnoj stranci već je on bio i idejni prethodnik i duhovni tvorac pravaštva u Dalmaciji budući da se na njegovim idejnim zasadama i pod utjecajem pravaških ideja iz Banske Hrvatske javlja prva pravaška grupa u Dalmaciji. Prva pravaška grupa nastaje 80-ih godina 19. stoljeća u Zadru i to oko svećenika don Ive Prodana i njegovog vjersko-pravaškog glasila *Katolička Dalmacija* te je on prvi pravi predstavnik dalmatinskog pravaštva.⁸³

Prva pravaška skupina

Još za vrijeme studentskih dana, Ivo Prodan bavio se novinarstvom te je pokretao i izrađivao veliki broj glasila i to u hrvatskom nacionalnom i vjersko-pravaškom duhu. Naročito treba istaći dva glasila: *Katoličku Dalmaciju* koja izlazi od 1870. godine do 1898. godine i itekako je zaslužna za popularizaciju i širenje prvih pravaških misli te *Hrvatska kruna* koja izlazi u periodu od 1892. do 1920. godine i važna je kao dugogodišnje osnovno glasilo Stranke prava u Dalmaciji i Čiste stranke prava.⁸⁴ Krajem 1877. godine, Prodan je postao glavnim urednikom lista *La Dalmazia Cattolica (Katolička Dalmacija)*. Od 1870. godine tiska se u Zadru i to na talijanskom jeziku, a do 1880. godine, Prodan ju skroz „pohrvaćuje“ te postaje hrvatsko vjersko-pravaško glasilo. Popularizaciju glasila doprinijelo je i to što je 1883. godine otvorio Katoličku hrvatsku tiskarnu što je omogućilo Prodanu da svoje glasilo redovito tiska.⁸⁵

Što se tiče Prodanove političke ideologije, ona je oblikovana utjecajem triju elemenata: prvi element je Katolička crkva koju je pohađao kada se školovao za svećenika, drugi je utjecaj

⁸² M. Diklić, 1988, 31.

⁸³ M. Diklić, 1988, 31.

⁸⁴ M. Diklić, 1996, 244.

⁸⁵ M. Diklić, 1996, 244.

hrvatstva Mihovila Pavlinovića i njegove nacionalne integracijske ideologije, a treći element je intenzivan utjecaj pravaša iz Hrvatske - Ante Starčevića i Eugena Kvaternika. Prodan za sebe otvoreno kaže kako je on starčevićanac, dakle pristaša je ideologije Ante Starčevića.⁸⁶ On će u Zadru 1883. godine, točnije u zadarskom naselju Arbanasi, oko glasila *Katolička Dalmacija* oformiti prvu dalmatinsku pravašku skupinu čiju će glavnu jezgru osim njega činiti još Antun Dean i Pavao Luka Relja. Njih troje će krajem 1883. godine i na početku 1884. godine pokrenuti u Zadru dva pravaška glasila: *Stekliš* i *Pravaš*. Također, početkom iste godine u glasilu *Katolička Dalmacija* objavio je svoj politički program *Naš program* u dva dijela koji je bio program tog glasila i prve pravaške skupine u Dalmaciji. Prvi dio nazvao je Bog i to je vjerski, nepromjenjivi dio, a drugi dio je Hrvatska i on je za razliku od prvoga, politički i promjenjiv.⁸⁷ Tako u prvom dijelu piše: „... i nikad ne zaboravimo, da mi Hrvati njoj dvostruku harnost dugujemo za dvostruku krunu kojom je naš narod usrećila kruna službovanja pravomu Bogu i krunu Hrvatske kraljevine.“⁸⁸ Iz ovoga se vidi snažan utjecaj koji je Katolička crkva imala na oblikovanje Prodanove ideologije. U drugom pak dijelu piše: „Što dakle tražimo? Iskreni smo, istina nam je najdraža, te bez okolišanja kažemo: Ono što nas po pravu i pravici idje i što smo faktično nekad bili, a sad smo samo dielomice, naime težimo dopuštenim sredstvima, za uspostavljanjem ujedinjene i samostalne Hrvatske, pod slavnom krunom Hasburgovaca“.⁸⁹ Ovdje se vidi glorificiranje loze Hasburgovaca i da pitanje ujedinjenja vide u okviru Monarhije.

⁸⁶ M. Diklić, 1996, 245.

⁸⁷ M. Diklić, 1996, 245.

⁸⁸ T. Čipek, S. Matković, 2006, 314.

⁸⁹ T. Čipek, S. Matković, 2006, 314.

Druga pravaška skupina

Poprilično usko pravaštvo don Ive Prodana nije svima odgovaralo, posebice mladoj dalmatinskoj buržoaziji i liberalnoj inteligenciji kojima su više odgovarale liberalne pravaške misli. Krajem osamdesetih godina 19. stoljeća dolazi do pojave liberalnog pravaštva u Dalmaciji koje se stvorilo pod okriljem jakog utjecaja nauka Ante Starčevića i Eugena Kvaternika te liberalnih temelja dalmatinskih narodnjaka i Narodne stranke. Njihov ideal bila je obnova vlastite države u njezinim povijesnim okvirima.⁹⁰ Predvodnici te ideje u Dalmaciji bila su dva mlada pravaša, odvjetnik dr. Ante Trumbić i dubrovački novinar Frano Supilo koji su bili ključni idejni prvaci i nosioci liberalnog pravaštva u Dalmaciji. Oruđe kojim su se služili za populariziranje i širenje svojih liberalnih ideja bilo je Supilovo glasilo *Crvena Hrvatska*. I Trumbić i Supilo pokušali su hrvatsko pitanje prvotno riješiti u okviru Habsburške Monarhije. U slučaju da to ne bude moguće, onda su ga nastojali riješiti izvan okvira Monarhije, dakle ili samostalno ili kao savez s drugim južnoslavenskim narodima budući da su njih dva bili za postupno ili etapno rješavanje hrvatskog državnog pitanja.⁹¹

Treća pravaška skupina

U proljeće 1892. godine u Dalmaciji je uz Prodanovu klerikalnu i Trumbić-Supilovu liberalnu pravašku grupu, javila i treća pravaška skupina pod vodstvom liberalnog svećenika Juraja Biankinija, pripadnika stare Narodne stranke.⁹² Baš u tom periodu, za zasjedanja Dalmatinskog sabora, važna skupina narodnjačkih zastupnika oko Juraja Biankinija i Kažimira Ljubića su odstupili iz saborskog Kluba Narodne hrvatske stranke radi negativnog krajnjeg rezultata glasovanja oko čitanki za pučke škole te formiraju Hrvatski klub.⁹³ Upravo na

⁹⁰ M. Diklić, 1995, 781.

⁹¹ M. Diklić, 1995, 781.

⁹² M. Diklić, 1985, 72.

⁹³ M. Diklić, 1995, 783.

inicijativu članova Hrvatskog kluba došlo je do ujedinjenja ovih triju dalmatinskih pravaških skupina i do osnivanja jedinstvene dalmatinske Stranke prava i to u velikoj dvorani Hrvatskog sokola u Zadru 22. kolovoza 1894. godine gdje je došlo i do usvajanja Privremenih Uredbi rada Stranke prava iz Dalmacije te ujedinjenja pravaških grupa. Početkom sljedeće godine došlo je do konstituiranja Središnjeg odbora Stranke Prava u Dalmaciji za čijeg je predsjednika izabran Kažimir Ljubić, a ujedno je došlo i do završavanja postupka ustrojstva i organizacije Stranke prava u Dalmaciji.⁹⁴

Pravaštvo u Istri

Početkom 60-ih godina 19. stoljeća dolazi do rađanja nacionalne svijesti istarskih Hrvata. U tom razdoblju najviše su se istakli Juraj Dobrila i Mate Baštijan. Međutim, 1880-ih godina oni postupno nestaju s političkog života Istre (Dobrila je umro 1882. godine, a Baštijan 1885. godine) te na scenu dolazi nova generacija, koja je odgojena na načelima pravaške ideologije. Najistaknutiji predstavnici nove generacije bili su poznatiji kao „hrvatski istarski trojst“: Matko Laginja, Matko Mandić i Vjekoslav Spinčić. Budući da je politička situacija u Istri bila drukčija nego što je bila u Banskoj Hrvatskoj, ideološki se nisu skroz poklapali, odnosno nisu dosljedno slijedili Starčevićovo učenje. Premda su i oni bili protiv Austrije, ipak su bili svjesni koliku važnost ona drži protiv talijanskih težnji.⁹⁵ Istarski pravaši držali su se hrvatskog državnog prava, ali nisu negirali posebnost slovenskog naroda, dapače bili su s njima u koaliciji, za razliku od Starčevića koji je poricao njihovu posebnu narodnost. „Slogaštvo“ istarskog nacionalnog pokreta bilo je konstantno zastupljeno i to zbog političke situacije u Istri u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća u kojem su Hrvati i Slovenci jedinstveno

⁹⁴M. Diklić, 1995, 784.

⁹⁵ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, 1968, 182.

nastupali protiv vladajućih Talijana.⁹⁶ Oni su započeli 1870. godine i to uređivanjem drugog sveska kalendara *Istran*. Laginja je branio ustanak u Rakovici te je smatrao kako će čitava Stranka prava gorjeti za osvetom i da se neće dugo čekati do sljedećeg ustanka. Određeno vrijeme istarski pravaši miruju te se ponovno javljaju 1874. godine gdje žele pokazati da nisu „umrli“ nego samo „zamrli“ te u *Našoj slozi* oštro prosvjeduju protiv talijanske gimnazije u Pazinu te kritiziraju sve što guši hrvatsku narodnost i njeno napredovanje.⁹⁷ Valja istaknuti, nakon što je ušao u Zemaljski sabor 1883. godine, Matko Laginja je prvi put u povijesti održao govor na hrvatskom jeziku. Međutim, uspio je reći svega par riječi prije nego što su ga prekinuli.⁹⁸

⁹⁶ Ž. Klaić, 2013, 31.

⁹⁷ M. Gross, 2000, 352.

⁹⁸ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, 1968, 183.

Moderno pravaštvo i raskol Stranke prava

Početak 1890-ih Stranka prava počinje se pretvarati u umjerenu opoziciju. Tada najaktivniji predstavnik Stranke prava svakako je Fran Folnegović koji je mislio kako će Habsburška Monarhija morati riješiti hrvatsko pitanje budući da preko Hrvatske idu svi putevi prema Balkanu te će prema tome habsburški vrh biti primoran pregovarati s predstavnicima hrvatskog naroda. Međutim, da bi do toga došlo, prvo Stranka prava treba osnažiti tako da okupi sve opozicijske čimbenike u Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri, a preduvjet za to je odbacivanje Starčevićevih „izdajničkih“ ideja. Za vrijeme banovanja Khuena Hedervarya došlo je do gotovo svakodnevnih zapljena pravaškog lista *Hrvatska*. Čak je vladalo i uvjerenje da će doći i do ukidanja kada je došlo do privremene obustave u ljeto 1889. zbog proruskog članka.⁹⁹ Također nije pomogao ni događaj kada su David Starčević i Josip Gržanić pokušali osramotiti bana Khuena nogiranjem u Hrvatskom saboru što je rezultiralo valom progona.¹⁰⁰ Baš u to vrijeme, Stranci prava pridružio se Josip Frank koji je vlastitim novčanim sredstvima pomogao oporavku pravaškog lista. Josip Frank je bio odvjetnik židovskog porijekla i još je za vrijeme 80-ih godina održavao veze s pravašima, ali zanimljivo je da njegove koncepcije nisu imale nikakve veze s pravašima budući da je podržavao ideje Centruma koja je zastupala ideje o „čistoći“ nagodbe i potrebi vlade odane hrvatske aristokracije uz pomoć dinastije. Zanimljivo je da je Frank 1889. godine napadao Starčevića, a već sljedeće godine na nagovor Folnegovića pridružio se Stranci prava.¹⁰¹ Njihov prvi cilj bio je pretvoriti Stranku prava iz oštre protodualističke opozicije u umjerenu dualističku opoziciju te će uskoro pravaški tisak napustiti stajališta koja su smetala

⁹⁹ M. Gross, 2000, 689.

¹⁰⁰ S. Matković, 2001, 17.

¹⁰¹ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, 1968, 145.

vladajućima: prorusko stajalište, isticanje hrvatskog nacionalnog identiteta u sklopu slavenske solidarnosti te tendencija sloge i suradnje sa Srbima.¹⁰²

Uskoro će doći do propasti Starčevićeve stranke, a prva faza započela je 1892. godine kada Frank svojom adresom koju Stranka prava predlaže novom Saboru, a adresa se zasniva na kraljevoj zavjernici iz 1867. godine u kojoj garantira dualističko uređenje te je time dano na znanje da je Stranka prava spremna na suradnju. Uskoro je došlo do raspada Centruma te su *obzoraši*¹⁰³ ponovno počeli biti zasebna politička grupa te su dobro primili Franka budući da se nisu slagali s politikom Ante Starčevića. Dolazi do formiranja pravaškog programa 1894. godine koje su obje stranke prihvatile. Važno je napomenuti kako je to bio službeni program umjerene hrvatske opozicije sve do kraha Dvojne Monarhije, a program je tražio ujedinjenje hrvatskog naroda u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Rijeci, Međimurju, Istri te Bosni i Hercegovini u okviru Habsburške Monarhije te eventualno i slovenskih zemalja. Također, program priznaje zajedničke poslove cijele Monarhije koje bi Kraljevina Hrvatska jednakopravno s Kraljevinom Ugarskom rješavala zajedno s drugim zemljama i upravo time Stranka prava priznaje okvir Monarhije. Program iz 1894. godine još se naziva i *okviraški*, te teži dualizmu/trijalizmu i upravo njim dolazi do nestanka Starčevićevog koncepta Stranke prava koja je u potpunosti odbacivala okvir Monarhije.¹⁰⁴

Sve više rastu nemiri unutar Stranke prava te krajem 1894. godine i početkom 1895. godine dolazi do zaoštavanja unutarnjih sukoba. Zbog zaoštavanja sukoba unutar Stranke prava dolazi zbog osobnih nagona za vodećim položajem unutar stranke, dakle, nisu toliko bile presudne ideološke razlike koliko zapravo osobne ambicije: tko će zasjesti na čelno mjesto stranke, odnosno kako je sam Fran Folnegović rekao „nositi breme vrhovnog vodstva

¹⁰² Šidak, Gross, Karaman, Šepić, 1968, 145.

¹⁰³ Neovisna narodna stranka, nazvani po glavnom glasilu stranke Obzor

¹⁰⁴ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, 1968, 146-147.

stranke“.¹⁰⁵ Dolazi do sve učestalijih kritika i napada na Josipa Franka, a njegovim protivnicima smetalo je što je on preko svoga starijeg brata Jakova dolazio do obavijesti o samoj stranci te ih objavljavao javnosti prije pravaškog tiska. Uoči same skupštine, Frank je rekao kako mu nije želja biti na čelnoj poziciji stranke te da je spreman biti „prosti vojnik“, što se njegovim protivnicima svidjelo te u želji da ga se što prije otarase, ne biraju ga u središnji odbor Stranke prava. U središnji odbor izabrani su budući *domovinaši*, a od budućih *frankovaca* izabran je samo Eugen Kumičić. Rezultati stranačke skupštine 1895. godine bili su jedna od epizoda u procesu raskola Stranke prava, a povod za raskol povezan je s posjetom Franje Josipa u Zagreb.¹⁰⁶ Naime, pri kraljevom posjetu Zagrebu došlo je do paljenja i skidanja mađarske zastave. Najviše je iznenadio istup formalnog prvog imena Stranke prava Frana Folnegovića koji je osudio incident te na njegov istup nije trebalo dugo čekati na odgovor. Sam Ante Starčević i nije bio obožavatelj Folnegovića, dapače, smatrao ga je *Slavoserbom*. Vrlo brzo nakon Folnegovićevog govora, točnije 22. listopada 1895. godine dolazi do osnivanja Čiste stranke prava, odnosno do ustroja „posebnog kluba Čiste stranke prava“ u kojem su bili Josip Frank, Eugen Kumičić te Ante i Mile Starčević. Također, došlo je i do objavljivanja razloga zašto je uopće došlo do raskida s maticom stranke a to su: isključenje bitnih pojedinaca iz stranačkih rasprava, priklanjanje dijela pravaša opciji pregovora s Josipom Jurajem Strossmayerom te Folnegovićeva osuda zagrebačkih studenata radi spaljivanja mađarske zastave.¹⁰⁷ Nažalost, politika pravaša svela se na međusobno optuživanje koja strana zastupa „čista“ pravaška načela te zapravo nijedna strana nije nosilac originalne Starčevićeve ideje. Naime, san o ponovnom ujedinjenju posvađanih strana je propao kada dolazi do smrti Ante

¹⁰⁵ S. Matković, 2001, 57-58.

¹⁰⁶ S. Matković, 2001, 58.

¹⁰⁷ S. Matković, 2001, 60.

Starčevića 1896. godine te tada dolazi do raskola Stranke prava na dvije struje: Matica Stranke prava ili *domovinaši*¹⁰⁸ i „Čista“ Stranka prava ili *frankovci*.¹⁰⁹

Ideologija pravaša

S terminom ideologija čovjek se jako često susreće u svom životu. Prema Hrvatskom jezičnom portalu, pojam ideologija ima nekoliko definicija, odnosno njih četiri. „Ideologija je proučavanje ideja i rad na idejama“ (1.), „ideologija je primijenjeno mišljenje, ukupnost pojmova i konstrukcija u različitim oblicima svijesti usmjereni na izravno ostvarivanje i praktično djelovanje“ (2.), „ideologija je ukupnost filozofskih, društvenih, političkih, moralnih, religioznih ideja svojstvenih jednome razdoblju ili jednoj društvenoj skupini (pa tako postoji militaristička ideologija, prosvjetiteljska ideologija, itd.)“ (3.), „ideologija je životno opredjeljenje, odnosno nečija osobna ideologija“ (4.).¹¹⁰ Što se tiče političke ideologije, ona bi najviše odgovarala trećoj definiciji, odnosno da je to ukupnost političkih ideja koje su svojstvene jednom razdoblju ili socijalnoj grupi.

Ideologija kao pojam javlja se krajem 18. stoljeća te je kroz povijest mijenjao značenje u odnosu na stvarnost. Mato Artuković u svom djelu *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)* piše kako je ideologija sistem vrijednosnih sudova o svijetu, društvu, socijalnim pojavama i čovjeku.¹¹¹ To je sistem ciljeva koje čovjek treba ostvariti te sistem normi o djelatnosti kako bi se ostvarili ti ciljevi. Ideologija za cilj ima interes i to uglavnom neke posebne grupe, kojeg ona proglašava općim interesom. Nakana ideologije je opravdati i legitimirati pojedine društvene odnose i povijesne događaje kako bi došlo do formiranja novih

¹⁰⁸ Nazvani po listu Hrvatska domovina

¹⁰⁹ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, 1968, 148.

¹¹⁰ https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fVtiXRA%3D (pristupljeno 13.10.2023.)

¹¹¹ M. Artuković, 1991, 2.

životnih uvjeta. Vrlo važno oruđe koje pomaže ideologiji je propaganda, u njoj leži snaga ideologije.¹¹²

Još jedan pojam koji je u svezi s ideologijom je nacionalna integracija, ona označava proces za vrijeme kojeg se postupno prevladavaju lokalizmi i regionalizmi etičke zajednice. Dolazi do stvaranja političke zajednice i razvoja uvjeta za ekonomsku koncentraciju i kulturnu homogenizaciju nacionalne zajednice pri čemu dolazi do intenzivnog jačanja između osjećaja identiteta pojedinca i skupina s nacionalnom cjelinom uz jačanje nacionalnih ideologija i vrijednosnih normi.¹¹³

Što se tiče političke ideologije pravaša, postoje pojedine razlike između pravaštva u Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri. Dakako, čak između stvoritelja i očeva pravaštva, Ante Starčevića i Eugena Kvaternika postoje ideološke razlike. Na početku svoje karijere, Starčević je bio zagriženi ilirac, ali na početku 1850-ih godina on je raskrstio s ilirizmom. Njegovom kolegi Kvaterniku trebalo je ipak više vremena kako bi ga prošao tradicionalni osjećaj pripadnosti slavenskom svijetu. Kvaternik je teritorij Hrvatske smatrao od Alpa do Drine te od Albanije do Dunava, dok je Starčević išao još istočnije od njega, sve do rijeke Timoka na granici Srbije i Bugarske.¹¹⁴ Još jedna ideološka razlika je po pitanju Srba i srpstva. Starčević je u potpunosti negirao srpstvo, uveo pojam *Slavoserb* te negira postojanje Srba u Hrvatskoj te je smatrao Hrvate Božjim izabranim narodom i spasiteljem kršćanske Europe. Kvaternik se slaže u tom pogledu i dopunjava Starčevića, ali što se tiče srpstva on ga ne negira. Obojica su bili protiv izjednačavanja katoličanstva i hrvatstva, a Kvaternik se uz to zalagao i za uspostavu Hrvatske pravoslavne crkve te je smatrao kako su pravoslavni Hrvati najčišći tip hrvatstva budući da ih

¹¹² M. Artuković, 1991, 3.

¹¹³ M. Artuković, 1991, 4.

¹¹⁴ V. Veselinović, 2018, 587.

nije pokvario latinski i njemački utjecaj.¹¹⁵ Stranka prava za Starčevića nije bila uobičajena politička stranka, već nacionalni pokret pomoću kojeg će probuditi hrvatski narod i potaknuti borbu za samostalnost. Isto tako, Starčević nije podložan stvarnom političkom djelovanju, naročito ne onom nasilnom ili revolucionarom. Kvaternik, pak s druge strane bio je sušta suprotnost, on je bio spreman podići ustanak protiv Habsburške Monarhije, u Rakovici 1871. godine što je rezultiralo njegovom pogibijom.¹¹⁶

Krajem 80-ih i početkom 90-ih godina 19. stoljeća Ante Starčević bio je već bolestan i star te su vodeći prvaci Stranke prava Fran Folnegović, Josip Frank i David Starčević. Došlo je do prevladavanja dviju struja, Folnegovićeve koja je zagovarala i prihvaćala neke elemente jugoslavenske ideologije i htjela se spojiti s narodnjacima i Frankove koja uopće nije prihvaćala nikakve aspekte jugoslavenske ideologije i u slučaju spajanja s narodnjacima, htjeli su apsolutnu pravašku dominaciju. Naime, sve dok je Stranka prava bila vjerna izvornom pravaštvu, odnosno držala se hrvatskog prirodnog i povijesnog prava, nisu mogli imati vlastiti službeni objavljeni politički program jer bi se smatralo izdajom te 1894. godine nastaje prvi politički program. Program 1894. još se naziva i okvirški program i to je zajednički program Stranke prava i Neodvisne narodne stranke. Program je odstupao od izvornog pravaštva budući da je zagovarao rješenje pitanja hrvatske samostalnosti u okviru Monarhije i trijalizma. Poslije ovog programa nastaje razdoblje modernih pravaštva gdje dolazi do odbacivanja negiranja dualizma te prihvaćanja okvira Monarhije za stvaranje samostalne hrvatske države.¹¹⁷ Fran Folnegović više je bio za suradnju i vezu s Mađarima jer je smatrao kako će novi hrvatsko-mađarski sporazum rezultirati pristankom Mađara na cjelovitu Hrvatsku koja će i dalje činiti jednu državnopravnu cjelinu s Ugarskom, dok je Josip Frank više bio za suradnju s dinastijom

¹¹⁵ V. Veselinović, 2018, 586.

¹¹⁶ V. Veselinović, 2018, 592.

¹¹⁷ V. Veselinović, 2018, 597.

Habsburg i bečkim političarima. Sve u svemu, obojica modernih pravaša bili su uvjereni u mogućnost promjena unutarnje strukture Austro-Ugarske koje bi pogodovale Hrvatskoj.¹¹⁸

Pravaštvo u Istri premda je bilo nadahnuto naukom Ante Starčevića, također se razlikovalo zbog drukčije političke situacije. Razlikuje se u dva temelja Starčevićeve ideologije: prvo je po pitanju slovenske nacije koju za razliku od Starčevića, istarski pravaši nisu negirali već su s njima i surađivali, a drugi temelj je pitanje Habsburške Monarhije gdje nisu isključivali samostalnost hrvatske države u okviru Monarhije.¹¹⁹

Premda je pravaštvo u Dalmaciji nastalo na temeljima nauka Starčevića, Kvaternika i Pavlinovića, i tu su bile prisutne određene ideološke razlike. Starčević smatra Mihovila Pavlinovića *Slavoserbom*. Za njega je članak 42 koji je donesen na Saboru 1861. godine najveća izdaja, dok je za Pavlinovića garancija hrvatske državnosti, nadalje dualizam Dvojne Monarhije te Hrvatsko-ugarska nagodba za Starčevića predstavljaju jedno veliko zlo, dok se Pavlinović nada kako će se ona moći izmijeniti. Nadalje, Habsburgovci i Franjo Josip za Starčevića su tirani i izdajice hrvatskog državnog prava i hrvatskog naroda, dok je za Pavlinovića, Franjo Josip hrvatski kralj koji će ujediniti hrvatske zemlje.¹²⁰ Prva pravaška grupacija okupljena oko don Ive Prodana imala je moto *Najprije Bog, najprije vjera, pa domovina* te je smatrala kako je Bog i spas duše glavni dio njegovog političkog programa te da se rodoljublje mora osnivati na katoličanstvu. Premda je Starčevićev nauk utjecao na Prodana, opet ima osjetnih ideoloških razlika pa tako Prodanov konzervativni katolicizam nikako se ne poklapa sa Starčevićevim stajalištem budući da je on zagovarao da je vjera privatna stvar pojedinca. Nadalje, njihova se ideologija razlikuje i u političkom smislu gdje Prodan želi samostalnu i ujedinjenu Hrvatsku pod Habsburgovcima, ističe dinastičnost i trijalističko preuređenje Monarhije te odbacuje

¹¹⁸ S. Matković, 2001, 58.

¹¹⁹ D. Šepić, 2004.

¹²⁰ M. Gross, 2000, 672.

prirodno pravo hrvatskog naroda što je u oprečnosti sa Starčevićevom ideologijom.¹²¹ Biankinijeva pravaška struja rješenje hrvatskog pitanja vidjela je prvenstveno u okviru Monarhije, u pravcu federalizma i trijalizma. Također je zagovarala i udruživanje hrvatskih opozicijskih snaga, s čim se nije slagao Ivo Prodan i njegova klerikalno-pravaška grupa, dok Trumbić i Supilo i njihova liberalno-pravaška grupa se slagala s tim i bila je za zajedništvo opozicijskih snaga i rješenje hrvatskog pitanja legalnim putem u okviru Monarhije.¹²² Trumbić i Supilo nastojali su riješiti hrvatsko pitanje u okviru Monarhije, a ako to ne bude moguće onda samostalno ili u savezu s drugim južnoslavenskim narodima.¹²³ Trumbić je 80-ih godina 19. stoljeća bio pod velikim utjecajem pravaške ideologije te je smatrao kako su glavni neprijatelji Hrvata, Austrijanci i Mađari te u vanjskoj politici simpatizira Francusku i Rusiju, a suprotstavlja se politici Austro-Ugarske, Njemačke i Italije.¹²⁴

Tada su postojale dvije grupacije dalmatinskih pravaša: narodno svećenstvo okupljeno oko don Ive Prodana te omladina okupljena oko mladog odvjetnika Ante Trumbića. Za Prodana su njegovi politički protivnici govorili da je bio i ostao čovjek iz srednjeg vijeka, ukočeni dogmatičar dok je Trumbić bio čovjek širih vidika i modernog doba.¹²⁵ U jesen 1890. godine Trumbić se upoznao s tada dvadesetogodišnjim Franom Supilom, koji je za razliku od Trumbića bio tolerantnijeg stava prema narodnjacima. Po njemu, glavne neprijatelje ujedinjenja hrvatskih zemalja dijeli u dvije grupe: vanjske i unutarnje (domaće). U vanjske spadaju Nijemci i Mađari, a u unutarnje, odnosno domaće, Srbi. Iako on želi suradnju sa Srbima, smatra da ih ne treba moliti ako to ne žele, a Nijemci i Mađari su puno opasniji budući da iza njih stoji Trojni Savez

¹²¹ M. Gross, 2000, 677.

¹²² M. Diklić, 1988, 81-82.

¹²³ M. Diklić, 1995, 782.

¹²⁴ M. Diklić, 1988, 42-44.

¹²⁵ M. Diklić, 1988, 46.

i Monarhija se uvijek protivila onome što je slavensko¹²⁶. Supilo se ne slaže sa Starčevićem po pitanju Srba i srpstva. Naime, on smatra da srpski narod postoji te da ima pravih Srba, srpskoga plemena s kojim Hrvati čine jedan narod.¹²⁷

Kada se sve pogleda, može se reći kako su postojala tri (ako se razmatra rascjep u dalmatinskoj Stranci prava) raskola koja su zatrešla Stranku prava. Prvi je zasigurno bio 1895. godine kada se Stranka prava dijeli na *domovinaše* – Stranka prava (ona će 1903. godine nazvati se Hrvatska stranka prava, nastala je koalicijom između domovinaša i obzoraša) i *frankovce* – Čista Stranka prava. Nezadovoljan neutralnim stajalištem i sveukupnim stajalištem dalmatinskih pravaša prema raskolu, Prodan stvara raskol u dalmatinskoj Stranci prava te 19. listopada 1898. godine formira Čistu stranku prava u Dalmaciji koja je trajala do 1906. godine. Frano Supilo je dvije godine prije raskola, 1896. godine isticao Prodanovo podupiranje Franka u pogledu da se obojica nametnu kao jedini pravi Hrvati i nasljednici pokojnog Starčevića, Frank je bio „za širu domovinu“, dok je Prodan bio za „užu, dalmatinsku Hrvatsku“. Također, Supilo smatra Prodana odgovornim što je poslije smrti Ante Starčevića došlo do pravaške rascijepanosti.¹²⁸ U istom tom periodu, matica dalmatinske Stranke prava na čelu s Antom Trumbićem, Franom Supilom, Jurajem Biankinijem i Josip Smodlakom pokreće politiku novog kursa koja je konačno rješenje hrvatskog pitanja vidjela u povezivanju s južnoslavenskim narodima i državama na Balkanu.¹²⁹ Iza politike novog kursa, poslije Riječke i Zadarske rezolucije, doći će do formiranja Hrvatsko-srpske koalicije od 1906. do 1918. godine.

Do drugog, odnosno trećeg raskola u povijesti pravaštva doći će 1908. godine u Čistoj stranci prava zbog toga što je Mile Starčević bio nezadovoljan Frankovim napadima na

¹²⁶ M. Diklić, 1988, 68.

¹²⁷ M. Gross, 2000, 688.

¹²⁸ S. Matković, 2001, 128-129.

¹²⁹ M. Diklić, 1995., 783.

Hrvatsko-srpsku koaliciju i njihove nade kako će pobijediti dualizam drukčijim pristupom. Frankova struja smatra kako je za hrvatski nacionalni opstanak, puno više opasnija srpska, nego njemačko-mađarska hegemonija te su glavnog neprijatelja vidjeli u Hrvatsko-srpskoj koaliciji koja je po njima bila filijala velikosrpske politike. Stoga zbog neslaganja dolazi do raskola, grupa predvođena Milom Starčevićem, Antom Pavelićem sr. i Ivanom Peršićem osnivaju Starčevićevu stranku prava, poznatiju još i kao *milinovci* te im se ideologija bazirala na povratak izvornog pravaštva Ante Starčevića i reinterpretaciju okviraškog programa iz 1894. godine koji je otvorio vrata Hrvatsko-srpskoj koaliciji.¹³⁰

Do finalnog raskola u Stranci prava dolazi zbog neslaganja u samom načinu organizacije stranke na koje su utjecali i različiti taktički pogledi pravaških strana u sudjelovanje u vlasti, kao i međusobni pravaški animoziteti. Frankovci su bili skloni dati potporu banu Tomašiću i mađaronima, dok su milinovci više bili za podupiranje vladavine Hrvatsko-srpske koalicije. Također, milinovci su marginalizirali prvake iz frankovačke struje te su ih tako željeli izbaciti iz Stranke prava. Njihov odgovor bio je preuzimanje stranačkog glasila *Hrvatska* te su izbacili milinovce iz uredništva. Na kraju, uoči Prvog svjetskog rata, milinovci pokazuju kako se ne suzdržavaju od suradnje sa srbijanskim političarima zbog rušenja Austro-Ugarske, dok frankovci inzistiraju na ideji očuvanja iste pod dinastijom Habsburg. Što se tiče ideoloških razlika, frankovci su se programski zalagali za rješavanje hrvatskog pitanja u okviru Austro-Ugarske (federalizam i trijalizam), dok su se milinovci pak distancirali od pravaškog nauka te prihvatili program stvaranja jugoslavenske države oko Srbije i to izvan okvira Austro-Ugarske Monarhije.¹³¹

¹³⁰ V. Veselinović, 2018, 601-602.

¹³¹ V. Veselinović, 2018, 603.

Zaključak

Ideologija je sistem vrijednosnih sudova o svijetu, društvu, socijalnim pojavama i čovjeku, to je sistem ciljeva koje čovjek treba ostvariti te sistem normi o djelatnosti kako bi se ostvarili ti ciljevi. U svezi s tim postoji i politička ideologija koja označava ukupnost političkih ideja koje su svojstvene jednom razdoblju ili socijalnoj grupi. Shodno tome, ideologija pravaša u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri svojstvena je „ocu Domovine“ dr. Anti Starčeviću. Premda su ideološke razlike među pravašima u hrvatskim zemljama postojale, one su odražavale drugačije regionalne i kulturne kontekste u tim područjima. Tako je u Banskoj Hrvatskoj pravaški pokret bio usmjeren ka jačanju hrvatskog nacionalnog identiteta te provedbe procesa integracije hrvatske nacije na načelu povijesnog državnog prava i stvaranja samostalne hrvatske nacionalne države izvan okvira Habsburške Monarhije. U Dalmaciji pak, bio je iznimno snažan talijanski utjecaj te premda je i tamo pravaški pokret težio hrvatskoj autonomiji, dalmatinski pravaši često su bili primorani sukobiti se s talijanskim iredentizmom. Što se pak Istre tiče, tu su se sukobili i hrvatski i talijanski interesi te premda je pravaški pokret bio prisutan, unutarnji pravaški sukobi bili su manje izraženi zbog talijanske supremacije, nego što je to bio slučaj u Banskoj Hrvatskoj ili Dalmaciji.

Pravaštvo kao političko ideološki pokret koji se počeo razvijati 50-ih godina 19. stoljeća imao je značajnu ulogu u borbi za hrvatsku autonomiju i očuvanje hrvatskog nacionalnog identiteta. Važno je naglasiti kako je to bilo razdoblje iznimno teških političkih, gospodarskih i društvenih prilika u kojoj je Hrvatska bila okovana od strane tuđinaca. Dr. Ante Starčević zajedno sa svojim kolegom Eugenom Kvaternikom, smatra se utemeljiteljem moderne hrvatske državotvorne misli i borcem za hrvatsku samostalnost i nacionalno ujedinjenje.

Premda su politički i ideološki različiti stavovi kod pravaša u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri bili itekako prisutni, jedna stvar im je zajednička a to je borba za ujedinjenje

hrvatskih zemalja vođena naukom dr. Ante Starčevića čija je ostavština ostala u vidu simbola hrvatskog nacionalizma i borbe za hrvatsku neovisnost. Vjerojatno kada je izrekao uzrečicu *Bog i Hrvati* u svom govoru iz 1861. godine nije ni slutio koliku će zapravo ona težinu nositi stotinu godina kasnije kao i njegov sam lik i djelo koje je duboko ukorijenjeno u hrvatsku povijest.

Popis literature

- Artuković, Mato, 1991, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)*, Zagreb, Naprijed.
- Barišić, Pavo, 2022, *Ante Starčević: ideali slobode i prava*, Impressum: Zagreb: Školska knjiga, 2022.
- Bićanić Nikola, „Pop Šime Starčević – Istaknuti hrvatski jezikoslovac u dopreporodno doba“, *Glas koncila*, br. 17, 2009, 25.
- Bralić, Ante, 2014, Politički stavovi Šime Starčevića – drukčiji pogled na Hrvatski narodni preporod, Šime Starčevića – drukčiji pogled na Hrvatski narodni preporod, Šime Starčević i hrvatska kultura u 19. stoljeću, (ur. Sanja Vrcić – Mataija, Vesna Graovac- Pražić), Sveučilište u Zadru, 2014, str. 87 – 96.
- Cipek, Tihomir, Matković Stjepan, 2006, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, 2006.
- Diklić, Marjan, 1989, Mihovil Pavlinović i pojava pravaštva u Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol. , br. 31, 1989, str. 15-43.
- Diklić, Marjan, 1990, Pojava pravaštva i nastanak Stranke prava u Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol. , br. 32, 1990, str. 5-107.
- Diklić, Marjan, 1995, Stranka prava u Dalmaciji povodom 100. obljetnice osnutka (1894. - 1994.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol. , br. 37, 1995, str. 779-791.
- Diklić, Marjan, 1996, Stranka prava i Hrvatsko političko društvo koncem XIX. i na početku XX. Stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol. , br. 38, 1996, str. 249-261.
- Diklić, Marjan, 1997, Don Ivo Prodan prvi čovjek dalmatinskog pravaštva, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol. , br. 39, 1997, str. 243-254.

- Diklić, Marjan, 1998, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata*, Zadar: Matica hrvatska Zadar - Zavod za povijesne znanosti Hrvatske aka, 1998.
- Derossi, Julije, Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević, *Senjski zbornik*, vol 24, br. 1, 1997, str. 141-149
- Dobsai, Gabriela, 2011, Mađarska revolucija 1848. godine, *Essehist*, vol. 3, br. 3, 2011, str. 39-42.
- Gross, Mirjana, 2000, *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*, Golden marketing Zagreb, 2000.
- Gross, Mirjana, 2000, Starčević i Kvaternik – Spoznaje i nadahnuća. *Politička misao*, 37 (1), 3-24.
- Horvat, Josip, 1940, *Ante Starčević- Kulturno povijesna slika*, Zagreb, 1940.
- Jelaska Marijan, Z. Matijević. Z. (ur.) 2013, *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučečju dvaju stoljeća*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest.
- Jelčić, Dubravko, Sabljak, Tomislav, 1997, *Ante Starčević i njegovo djelo*, zbornik radova, Zagreb, 1997.
- Klaić, Željko, 2014, Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902., *Histria*, vol. , br. 4, 2014, str. 29-100
- Korunić, Petar, 1997, Hrvatska državna ideja E. Kvaternika 1861. godine: program o organizaciji hrvatske države, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, vol 30., Zagreb, 1997, str. 91-154.
- Matković, Stjepan, 2001, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Impressum: Zagreb: Hrvatski institut za povijest: Dom i svijet, 2001.
- Šidak, Jaroslav, Gross, Mirjana, Karaman, Igor, Šepić, Dragovan, 1968, *Povijest hrvatskog naroda, g. 1860-1914*, Izdavačko poduzeće “Školska knjiga”, Zagreb, 1968.

- Šepić, Dragovan, 2004, *Hrvatski pokret u Istri XIX. na početku XX. stoljeća*, Račice-Buzet, Reprezent.
- Tenšek, Stanko, 1971, *Obljetnice hrvatskih velikana*, HDK sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1971.
- Veselinović, V., 2018, Pregled razvoja pravaške ideologije i politike. *Časopis za suvremenu povijest*, 50 (3), 583-620

Web izvori

<https://proleksis.lzmk.hr/43840/> (pristupljeno 26.07.2023.)

<https://proleksis.lzmk.hr/43840/> (pristupljeno 26.07.2023.)

<https://www.hkv.hr/izdvojeno/komentari/d-dijanovi/10931-ante-starevi-otac-hrvatskog-nacionalizma.html> (pristupljeno 28.07.2023.)

<https://povijest.hr/nadanasnjidan/napoleonov-dekret-o-uređenju-ilirskih-pokrajina-1811/>(pristupljeno 2.08.2023.)

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=51706> (pristupljeno 17.08.2023.)

https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fVtiXRA%3D (pristupljeno 13.10.2023).

Sažetak

Cilj ovog rada prikazati je ideološke razlike unutar pravaških skupina u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri do nastanka države SHS. Politička situacija u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji sve do povratka ustavnosti 1860. godine i nije baš dobra te su prisutne dvije grupacije: Narodna i Unionistička. Godinu dana kasnije u takvom ozračju javlja se Stranka prava koju su osnovali dr. Ante Starčević i Eugen Kvaternik. Pravaštvo kao političko ideološki pokret počeo se razvijati 50-ih godina 19. stoljeća te je imao značajnu ulogu u borbi za hrvatsku autonomiju te očuvanje hrvatskog nacionalnog identiteta. Kasnije se pravaštvo javlja i u Dalmaciji i Istri te premda su političke i ideološke razlike kod pravaša u hrvatskim zemljama bile itekako prisutne, jedna stvar im je zajednička, a to je borba za ujedinjenje hrvatskih zemalja vođena učenjem dr. Ante Starčevića.

Ključne riječi: Ante Starčević, pravaštvo, Eugen Kvaternik, stranka prava, politička ideologija, hrvatske zemlje

Summary

Ideological differences of rights in Croatia, Dalmatia and Istria until the creation of the State of Slovenes, Croats and Serbs

The aim of this paper is to show the ideological differences within the right-wing groups in Banska Croatia, Dalmatia and Istria until the creation of the SHS state. The political situation in Banska Croatia and Slavonia until the return of constitutionalism in 1860 was not very good, and two groups were present: National and Unionist. A year later, in such an atmosphere, the Party of Rights appeared, founded by Dr. Ante Starčević and Eugen Kvaternik. The party of rights as a political ideological movement began to develop in the 1850s and played a

significant role in the struggle for Croatian autonomy and the preservation of Croatian national identity. Later, the party of rights appeared in Dalmatia and Istria, and although the political and ideological differences among the right-wingers in the Croatian countries were very present, they had one thing in common, and that was the fight for the unification of the Croatian countries led by the teachings of Dr. Ante Starčević.

Key words: Ante Starčević, party of rights, Eugen Kvaternik, political ideology, croatian countries